

बमबहादुर थापा 'जिताली' को काव्यकारिता
अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग
स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष दसौं
पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

सुनीता खनाल

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-२९-२१८२-२००६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर
शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षकी छात्रा सुनिता खनालले काव्यकार बमबहादुर थापाको 'जिताली'को काव्यकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको यस शोधकार्यसँग सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति २०७२।१२।२४

शोधनिर्देशक

.....

डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर

काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग,
कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति: २०७२/१२/२८

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागकी छात्रा सुनिता खनालले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको बमबहादुर थापा 'जिताली'को काव्यकारिता, शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र र मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
२.	सह-प्रा.डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम
३.	प्रा.केशव सुवेदी (बाह्य परीक्षक)

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु डा.लक्ष्मणप्रसाद गौतमका कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ। यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र अड्चनहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही पथप्रदर्शन गराएर अधि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्यहरूलाई पन्छाएर कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु।

शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्ना विविध कार्य व्यस्ततालाई प्रवाह नगरी आफ्नो अमूल्य समय निकाली निर्देशन, सुझाव तथा सल्लाह दिई उत्प्रेरित विभागीय प्रमुखदेखि गौतम एवयम् सम्पूर्ण गुरुवर्ग तथा प्रस्तुत विषयमा शोधकार्य गर्ने अवसर जुटाउने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रिवि केन्द्रीय पुस्तकालय, काठमाडौंप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। यसरी नै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग संघर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थामा पुऱ्याउनु हुन पूज्य पिता ध्रुव खनाल, आमा अम्बिका खनाल, भाइबहिनी, पति देवहरि न्यौपाने लगायत सम्पूर्ण मेरा पारिवारिक सदस्यहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु र शुद्धसँग मुद्रण गरिदिनुहुने संस्थाहरूलाई पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु।

अन्त्यमा म यस पत्रको मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु।

मिति: २०७२/१२/२४

शोधार्थी

.....

सुनिता खनाल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

२०७२

विषय-सूची

अध्याय एक

शोधपरिचय

१.१.	विषय प्रवेश	१
१.२.	समस्या कथन	१
१.३.	शोध कार्यको उद्देश्यहरू	२
१.४.	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५.	अध्ययनको औचित्य महत्व र उपयोगिता	६
१.६.	शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा	७
१.७.	शोध विधि	७
१.८.	शोधपत्रको रूपरेखा	७

अध्याय दुई

बमबहादुर थापा 'जिताली' को कविता यात्रा, चरण विभाजन र चरणगत प्रवृत्तिहरू

२.१.	साहित्य यात्रा	९
२.२.	चरण विभाजनका आधारहरू	११
२.२.१.	विषय वस्तुगत आधार	१२
२.२.२.	समयगत आधार	१२
२.२.३.	विद्यागत आधार	१३
२.२.४.	शैलीगत आधार	१३
२.३.	चरण विभाजन र चरणगत प्रवृत्तिहरू	१४
२.३.१.	प्रारम्भिक चरण	१४
२.३.२.	माध्यमिक चरण	१६
२.३.३.	आधुनिक चरण	१७
२.४.	योगदान	२०
२.५.	निष्कर्ष	२२

अध्याय तीन

'जिताली' को 'बसुन्धरा' कवितासङ्ग्रहको अध्ययन विश्लेषण	२४
३.१. शीर्षक	२४
३.२. संरचना	२५
३.३. विषयवस्तु	२६
३.४. छन्द तथा लयविधान	२९
३.५. भाव विधान	३४
३.६. भाषाशैली	३६
३.७. कथनपद्धति	३७
३.८. बिम्ब-प्रतीक तथा अलङ्कार योजना	३७

अध्याय चार

'जिताली' को 'धोती न टोपी' हास्यव्यङ्ग्य कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण	४१
४.१. शीर्षक	४३
४.२. संरचना	४३
४.३. विषयवस्तु	४४
४.३.१. सामाजिक, आर्थिक तथा विकृति र विसङ्गतिसँग सम्बन्धित कविताहरू	४४
४.३.२. राजनीतिक तथा प्रशासनिक र विषङ्गतिसँग सम्बन्धित कविताहरू	४६
४.३.३. गाउँ तथा सहर खाने कविताहरू	४७
४.३.४. समयसँग सम्बन्धित कविताहरू	४८
४.३.५. नेपाली भाषा-भेष साहित्यमा देखिएका विकृति तथा विसङ्गतिसँग सम्बन्धित कविताहरू	४९
४.३.६. गाई-जात्रा (प्यारोडी) हास्यव्यङ्ग्यसँग सम्बन्धित कविताहरू	५०
४.४. छन्द तथा लयविधान	५१
४.५. भावविधान	५३
४.६. भाषाशैली	५४
४.७. कथनपद्धति	५५

४.८. बिम्ब-प्रतीक तथा अलङ्कार-विधान	५५
-------------------------------------	----

अध्याय पाँच

'जिताली' को 'छत्तीस छन्दको छहरा' कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण	५८
५.१. शीर्षक	५८
५.२. संरचना	५९
५.३. विषयवस्तु	६१
५.४. भावविधान	६६
५.५. छन्द तथा लयविधान	६९
५.६. भाषाशैली	७४
५.७. कथन पद्धति	७५
५.८. बिम्ब-प्रतीक तथा अलङ्कार योजना	७५

अध्याय छ

उपसंहार तथा निष्कर्ष	८०
६.१. उपसंहार	८०
६.२. निष्कर्ष	८१
सन्दर्भसूची	

अध्याय-एक

शोध परिचय

१.१. विषय प्रवेश

बमबहादुर थापा 'जिताली' २०२४ सालबाट आफ्ना कविता 'असारे आँप' कविता लेखेर कविता विधाबाट नेपाली कविताको क्षेत्रमा प्रवेश गरेका छन् । १४ वर्षको उमेरमा कक्षा छ मा अध्ययनरत रहेको बेलामा उनले यो कविता लेखेका हुन् । २०३२ सालदेखि समस्यापूर्ति कविताका माध्यमबाट खास रूपमा कवि 'जिताली' ले काव्ययात्राको थालनी गरेका हुन् । २०३० सालदेखि नै उनी कविता, लेखन, वचन र प्रसारणको क्षेत्रमा चिनिएका हुन् । उनले वर्णमात्रिक र लोकलयको साङ्गीतिक रन्कोलाई समेत आफ्ना मृदु, मर्ममा मुछी उच्चारित गर्ने गीतिधर्मी कविताचेत निकै मात्रामा ठम्याइ स्थूल व्यक्तित्व, बोझ र शूक्ष्म भावजगतको चासो राख्दै, अन्तरधारा स्वच्छन्दतावादी धारातर्फ प्रशस्त भुकाव राख्दै देश, समाज र विश्वको आदर्श कामनाको स्वर आफ्ना कवितामा विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्दछ । उनका हालसम्म प्रकाशित कविता कृतिहरूमा 'वसुन्धरा' कविता संग्रह (२०४५), 'धोतिन टोपी' हाँस्यव्यङ्ग्य कविता संग्रह, २०४९, 'छत्तीस छन्दको छहरा' २०६७, आदि रहेका छन् ।

१.२. समस्याकथन

नेपाली साहित्यमा 'जिताली' एक सिर्जनशील कवि, गीतकार, समालोचक, निवन्धकार एवम् कथाकार हुन् । उनले नेपाली साहित्यलाई विभिन्न छन्दोवद्ध कविता तथा गीत कथा निवन्ध समालोचना दिएका छन् । यसै परिप्रेक्षमा उनका छिटपुट रूपमा अध्ययन र जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा अध्ययन र जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वका बारमो अध्ययन भएपनि उनको काव्यकारिताको बारेमा गहन अध्ययन नभएको हुनाले प्रस्तुत शोधपत्रको मूल समस्या काव्यकारिताको विषयमा विश्लेषण गर्नु रहेको छ ।

१. बमबहादुर थापा 'जिताली'को कवितायात्रा र प्रवृत्ति के हुन् ?
२. बमबहादुर थापा 'जिताली' का कविता कृति केकस्ता छन् ?

१.३. शोध कार्यको उद्देश्यहरू

प्रस्तुत शोधपत्रको कथनमा रहेका समस्याहरूमा केन्द्रित रहेर साहित्यकार बमबहादुर थापा जितालीको समग्र काव्य कृति सिर्जनाको प्रेरणा उनको जीवन दृष्टि, काव्यकारिता आदि विभिन्न पक्षहरूको निरूपण गर्नुका साथै उनका काव्यकारिताको स्वरूप पहिल्याउनु प्रस्तुत शोधपत्रको उद्देश्य रहनेछ। ती उद्देश्यहरू यस प्रकार रहेको छः

१. बमबहादुर थापा 'जिताली' को कवितायात्रा र प्रवृत्तिहरूको विश्लेषण गर्नु,
२. उनका कविता कृतिहरूका तत्वहरूका आधारमा विश्लेषण गर्नु,

१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा

बमबहादुर थापा 'जिताली' कवि, गीतकार, समालोचक कथाकार, निवन्धकारका रूपमा नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा परिचित हुन पुगेका छन्। उनका कृतित्वका बारमो विभिन्न लेखक तथा समीक्षकहरूले चर्चा परिचर्चा गरेका छन्। धेरै अधिदेखि नै उनका बारेमा उनकै कृतिमा लेखिएका शुभकामना लेख भूमिका तथा पत्र पत्रिकामा गरिएको सामान्य चर्चा परिचर्चा मात्र पूर्वकार्य हुन आएका छन्। तसर्थ उनका कृतिमा भएका चर्चा परिचर्चालाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ।

वासुदेव त्रिपाठीले जितालीको वसुन्धरा कवितासंग्रह (२०४५) को 'मन्तव्य' शीर्षकको लेखमा जितालीलाई माधवप्रसाद घिमिरेको रचनाबाट छन्दमा कविता लेख्ने प्रेरणा प्राप्त भएको चर्चा गरेका छन् साथै उनलाई स्वच्छन्दतावादी कविता सिर्जना गर्ने कविका रूपमा पनि उल्लेख गरेका छन्।

रामकुमार पाँडे 'धोती न टोपी' (२०४९) हास्यव्यङ्ग्य कविता संग्रहको देखेको कुरा लेखेको शीर्षकको भूमिकात्मक लेखमा उक्त कृतिलाई पूर्ण चन्द्रको संज्ञा दिँदै जितालीको हास्यव्यङ्ग्य कविताको प्रशंसा गरेका छन् ।

रमेश खकुरेल भङ्कार २०५४ चैत २० मा 'जिताली' शीर्षकको कवितात्मक लेखमा 'जिताली'लाई वाचन शक्ति उच्च भएका कविका रूपमा परिचित गराउँदै धरहरा जस्तै कद भएका 'जिताली'ले कविता वाचन गर्दा सबै कविगणहरूबाट धेरै ताली पाउने गरेका छन् भनी चर्चा गरेका छन् ।

बमबहादुर थापा 'जिताली' ले त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितिय वर्षको अध्ययनको 'दोमन' (२०५५) कवितासङ्ग्रहमा मेरा कवितामा पाइने विषयगत विविधतामा प्राकृतिक सौन्दर्य राष्ट्रिय चेत, सामाजिक आर्थिक राजनीतिक र ऐतिहासिक सन्दर्भ संगतिभन्दा विसंगतिपूर्ण जीवनजगत, व्याङ्ग्यात्मकता, प्रकृति-प्रेम, स्वदेश प्रेम, विश्ववन्धुत्वको भावना, समुन्नत वर्तमान र भविष्यको कामना समेटिएको कामना समेटिएका छन् भन्दै आफ्ना कविताका बारेमा आत्माधारणा प्रकट गरेका छन् ।

डा.देवीप्रसाद सुवेदीले युगसंवाद (२०६२ चैत्र २२ गते मंगलबार) राष्ट्रिय साप्ताहिकको चर्चाको सेरोफेरो स्तम्भमा "जिताली"लाई विद्यावारिधि उपाधि' शीर्षकको 'जिताली' नीतिपरक नेपाली साहित्यका सन्दर्भमा विद्यावारिधि पाउने नेपालको पहिलो शोधार्थी हुन् । भने रेडियो नेपालको ५५ वर्षको इतिहासमा पहिलो पटक नेपाली साहित्यमा विद्यावारिधि गर्ने पहिलो सञ्चारकर्मी बनेका छन् । साथै गण्डकी अञ्चलको लमजुङ्ग जिल्लाको जिता गाविसमा जन्मी हुर्केका 'जिताली' नेपाली साहित्यमा विद्यावारिधि गर्ने सो गाविसकै पहिलो व्यक्ति भएका छन् । त्यसैगरी नेपाली शिक्षा

परिषद्बाट प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरी विद्यावारिधिसम्मको उपाधी प्राप्त गर्ने पहिलो व्यक्ति पनि उनै बनेका छन् । भन्दै गुणात्मक पक्षको सामान्य चर्चा गर्ने काम गरेका छन् ।

पदमबहादुर वलीले त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर द्वितीय वर्षको नेपाली विषयको दशैं पत्रको बमबहादुर थापा जितालीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन (२०६२) शीर्षकको शोधपत्रमा जिताली बालकथाकार आदर्शवादी र सांस्कृतिक कथाकारका साथै स्वच्छन्दतावादी भावधारा र परिष्कारवादी भाषाशैली आत्मसात गर्ने कवि तथा एक वस्तुपरक समालोचकका बहुमुखी प्रतिभा हुन् ।

मणिराज सिंहले 'औचित्यवादका आलोकमा लेखनाथ र उनका कविता (२०६६) कृतिको प्रकाशकीय शीर्षक लेखमा 'जिताली'का प्रकाशित र प्रकाशोन्मुख कृतिहरूका चर्चा गर्ने क्रममा उनका कृतिहरू गहन गवेणात्मक, मौलिक, रचनात्मक र परिष्कृत परिमार्जित भाषाशैलीमा तयार गरिएको पाइन्छ भन्दै जितालीको काव्यकारिताको कदर गरेका छन् ।

मणिराज सिंहले औचित्यवादका आलोकमा लेखनाथ र उनका कविता (२०६६) कृतिको 'प्रकाशकीय' शीर्षक लेखमा 'जिताली'का प्रकाशित र अप्रकाशित/प्रकाशोन्मुख कृतिहरूको चर्चा गर्ने क्रममा उनका कृतिहरू गहन अन्वेषणात्मक मौलिक रचनात्मक र परिष्कृत परिमार्जित भाषाशैलीमा तयार गरिएको पाइन्छ । भन्दै 'जिताली'को प्रतिभाको कदर गरेका छन् ।

मर्स्याङ्दी वाङ्मय प्रतिष्ठान काठमाडौंका सचिव मुकुन्दराज पथिकले छत्तीस छन्दको छहरा (२०६७) कविता सङ्ग्रहको प्रकाशकीय शीर्षकको

लेखमा कवि बमबहादुर थापा दितालीका समग्र कृतिलाई दृष्टिगत गर्दा मांगलिक रचनात्मक र गहन गवेषणात्मक दुबै थरी रचना परिष्कृत परिमार्जित भाषाशैलीका तयार पारिएको पाइन्छ भन्दै यिनको प्रकाशनले नेपाली पाठक वर्ग, विद्यार्थी/शिक्षक सर्जक र खोजकर्ताका निम्न समुचित सामग्री उपलब्ध हुने धारणा व्यक्त गरेका छन् ।

प्रल्हाद पोखेलले 'छत्तिस छन्दको छहरा' (२०६७) कविता संग्रहको परिशिष्ट खण्डमा रहेको 'कवि जिताली र उनको छत्तिस छहरा' शीर्षकको समीक्षात्मक लेखमा जितालीको काव्य लेखनमा भगीरथी गंगा बनेर छत्तिस छन्दमै छहरा छुट्टै यो कविता संग्रह काव्यात्मक बनेको छ भनेका छन् ।

प्रल्हाद पोखेलले छत्तिस छन्दको छहरा (२०६७) कविता सङ्ग्रहको पारिशिष्ट खण्डमा रहेको कवि दिताली र उनको छत्तिस छन्दको छहरा शीर्षकको समीक्षात्मक लेखमा रेडियो नेपालका मुख्य कार्यक्रम अधिकृत तथा प्रतिष्ठित गीतकारका रूपमा चिनाउँदै, रेडियो नेपाल नेपाल टेलिभिजन र अनेक एफ.एम. रेडियोबाट प्रसारण हुँदै आएको बहुचर्चित गीत जहाँ छन् बुद्धका आँखाका रचनाकार समेत रहेका दितालीको गीतिकारिताको कदर गरेका छन् ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको भावशैलीका राष्ट्रकवि माधव घिमिरेको पथ प्रवृत्तिमा देखिने 'जिताली' का कविताको निजत्व राष्ट्रियता र मानवता प्रतिको शाश्वत भावनासम्म शान्त विकसित सुसंस्कृत र समसामयिक साभ्ना चाहना लोक कल्याणकारी कामना र विशिष्ट व्यङ्ग्य चेनाका विशेषतामा झल्किएको पाइन्छ । यो उनको उल्लेखनीय हो भन्दै दितालीको काव्यलेखन भगीरथी गंगा बनेर छत्तिस छन्दकै छहरा छुट्टै यो कविता सङ्ग्रह काव्यात्मक बनेको छ भनेका छन् ।

गिरिराज जोशीले छत्तीस छन्दको छहरा (२०६७) कविता सङ्ग्रहको परिशिष्ट खण्डमा रहेको 'चमत्कारी ट लेखनी' शीर्षकको समीक्षात्मक लेखमा बमका रचनाभिन्न आडम्बर निबिद्ध हुनुका साथै उनको लेखनी राष्ट्रप्रेम प्रसिद्ध छ। हिंसा- अन्याय अन्योल विसङ्गति विरोधीका साथै दृढ गम्भिर विचार र सुबोध भाषाशैली रहेको चर्चा गरेका छन्।

यसरी बमबहादुर थापा 'जिताली'को काव्यकारिताको बारेमा जति पनि चर्चा परिचर्चा भएका छन् ती पूर्वअध्ययनहरूलाई हेर्दा बमबहादुर थापा 'जिताली'को काव्यकारिताको समग्र पक्षको उल्लेख नभई आंशिक पक्षको मात्र उल्लेख भएको पाइन्छ। उनको काव्यकारिताको समग्र पक्षको गहन र व्यवस्थित अध्ययन यी समीक्षाहरूमा हुन सकेको छैन त्यसकारण यिनै अभावहरूको परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत शोधपत्र तयार गरिने छ। यस शोधपत्रमा बमबहादुर थापा 'जिताली'को काव्यकारिताको समग्र विश्लेषण गरिनेछ।

यसरी बमबहादुर थापा दितालीको बारेमा जति पनि चर्चा परिचर्चा भएका छन् ती पूर्वअध्ययनहरूलाई हेर्दा बमबहादुर थापा दितालीको व्यक्तित्व काव्यकारिताको समग्र पक्षको उल्लेख नभई आंशिक पक्षको मात्र उल्लेख भएको पाइन्छ। उनको काव्यकारिताको समग्र पक्षको गहन र व्यवस्थित अध्ययन यो समीक्षाहरूमा हुन सकेको छैन। त्यसकारण यिनै अभावहरूको परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारिएको छ। यस शोधपत्रमा बमबहादुर थापा दितालीको काव्यकारिताको समग्र विश्लेषण गरिएको छ।

१.५. अध्ययनको औचित्य महत्व र उपयोगिता

प्रस्तुत शोधपत्रका 'जिताली'को सामान्य व्यक्तित्वका साथै उनका काव्यकृति वा काव्यकारिताको अध्ययन गरी तिनीहरूको विशेषता ठम्याउनु अनि भावि पिठीलाई उनका कविता तथा अन्य पक्षहरूलाई केलाउन मद्दत मिल्नु र

यिनका कृतिका बारेमा आजसम्म पूर्णतया अध्ययन हुन नसकेको सन्दर्भमा यस अध्ययनको औचित्य स्वतः पूर्ण हुन्छ ।

१.६. शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा

प्रस्तुत शोधकार्य बमबहादुर थापा 'जिताली'को काव्यकारिताको अध्ययनमा आधारित रहने छ । बमबहादुर थापा जितालीले प्रकाशित र अप्रकाशित गरी एक दर्जन भन्दा बढी कृति सिर्जना गरेका छन् । प्रस्तुत शोधपत्रमा उनको काव्यकारिताको अध्ययन गर्ने क्रममा उनका प्रकाशित काव्यकृतिहरू बसुन्धरा (२०४५), धोति न टोपी (२०४९), जापानी छन्दमा नेपाली कविता (२०६४), छत्तिस छन्दको छहरा (२०६७) र समालोचनामा औचित्यवादका आलेकमा लेखनाथ र उनका कविता (२०६६) को संक्षिप्त विवेचना गर्नु नै यस शोधनकार्यको मुख्य क्षेत्र र सीमा रहेको छ ।

१.७. शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्रका लागि प्राथमिक सामग्रीका रूपमा बमबहादुर थापा 'जिताली' का प्रकाशित कृतिहरूलाई लिइएको छ । यस क्रममा पूर्णतकालीय अध्ययनलाई मूल आधार बनाइनेछ । यसका लागि 'जिताली' सँग भेटघाट गरी लिखित तथा मौखिक रूपमा शोधपुछ गरी सामग्री संकलन गरिएको छ । जसका लागि क्षेत्रीय सर्वेक्षण र अन्तर्वार्तालाई पनि अपनाइएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र काव्यकारितामूलक हुने भएकोले संकलित सामग्रीको जीवनीमूलक, समीक्षात्मक र विवरणात्मक अध्ययन विधिको उपयोग गरिने छ । जीवनीपरक समीक्षात्मक र विश्लेषणात्मक अध्ययन विधिको अवलम्बन गरिएको छ ।

१.८. शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई संगठित तथा व्यवस्थित गर्नको लागि निम्नानुसारको सात परिच्छेद विभाजन गरिएको छ ।

- अध्याय एक - शोध परिचय
- अध्याय दुई - बमबहादुर थापा 'जिताली' को कविता यात्रा, चरण, विभाजन र चरणगत प्रवृत्तिहरू
- अध्याय तीन - जितालीको वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहको अध्ययन विश्लेषण
- अध्याय चार - जितालीको 'धोती न टोपी' हास्यव्यङ्ग्य कविता संग्रहको विश्लेषण
- अध्याय पाँच - जितालीको 'छत्तिस छन्दको छहरा' कविता संग्रहको विश्लेषण
- अध्याय छ - उपसंहार तथा निष्कर्ष

सन्दर्भसूची

अध्याय-दुई

बमबहादुर थापा 'जिताली' को काव्ययात्रा, चरण विभाजन र प्रवृत्तिहरू

२.१. काव्ययात्रा

बमबहादुर थापा 'जिताली'ले सप्तधारा माध्यमिक विद्यालय (ठूली पोखरी) जिल्लामा अध्ययन गर्दागर्दै चौध वर्षको उमेरमा 'असारे आप' कविता रचेर साहित्यिक यात्राको थालनी गरेका हुन्।^१ तर यो कविता प्रकाशित भएको भने पाइँदैन। २०३२ सालदेखि समस्यापूर्ति कविताका माध्यमबाट खासरूपमा कवि बमबहादुर थापा 'जिताली'को साहित्य यात्रा थालियो। (वासुदेव त्रिपाठी, 'मन्तव्य' वसुन्धरा थापाथली: प्रेमबहादुर क्षेत्री, २०४५ पृ.च) २०३० सालदेखि नै उनी कविता, लेखन, वाचन र प्रसारणको क्षेत्रमा चिनिएका भए पनि उनको पहिलो प्रकाशित रचना हुने मौका 'सृष्टिमा पार्वतीको दृष्टि' (परिवार पत्रिका ८:६९ असोज, २०३३) हाँस्यकथाले पायो। त्यसपछि विशेष गरी गीत, कविता र समीक्षा, समालोचनामा अग्रसर 'जिताली'का ५०० जति कविता लेख रचनाका साथै समीक्षा समालोचना विभिन्न पत्रपत्रिका र पुस्तकहरूमा प्रकाशित छन्।

'वसुन्धरा' कविता संग्रह (२०४५) देखि धोती न टोपी हाँस्यव्यंग्य कविता संग्रह (२०४९), जापानी छन्दमा नेपाली कविता नेपाली कवितामा जापानी छन्द शैलीको अध्ययन (२०६४), औचित्यवादको आलोकमा लेखनाथ र उनका कविता समालोचना (२०६६) अति छत्तीस छन्दको छहरासम्म पाँचओटा पुस्तक प्रकाशित गर्ने 'जिताली'का सातवटा पुस्तक प्रकाशोन्मुख रहेका छन्। आर्थिक, सामाजिक, प्रशासनिक तथा राजनीतिक क्षेत्रमा व्याप्त विकृति, विसङ्गति र तिनका कुरीतिजन्य प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै सम्म, शान्त विकसित तथा सुसंस्कृत समाजको स्थापना गर्ने प्रबल चाहनामा उनको उल्लेखनीय साहित्यिक व्यक्तित्व भालिएको छ।

१ प्रल्हाद पोखरेल, कवि 'जिताली' र उनको छत्तीस छन्दको छहरा, छत्तीस छन्दको छहरा, काठमाडौं मस्यौडदी वाङ्मय प्रतिष्ठान, २०६७, पृ.१०१

बमबहादुर थापा 'जिताली'ले हालसम्म कथा, निबन्ध, कविता, समीक्षा, समालोचना र गीत विधामा सफलतापूर्वक कलम चलाएको पाइन्छ। यीमध्ये प्रमुख विधा कविता र समालोचना हुन्। यी दुबै विधामा उनले संख्यात्मक र गुणात्मक उपलब्धी हासिल गरेका छन्। बमबहादुर थापा 'जिताली'का प्रकाशित र प्रकाशोन्मुख साहित्यिक पुस्तकका कृतिहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरू:

१. वसुन्धरा (कविता सङ्ग्रह, २०४५)
२. धोती न टोपी (हाँस्यव्यंग्य कविता सङ्ग्रह, २०४९)
३. जापानी छन्दमा नेपाली कविता (लक्षणशास्त्र र सिर्जना दुबै २०६४)
४. औचित्यवादका आलोचनामा लेखनाथ र उनका कविता समालोचना ग्रन्थ (२०६६)
५. छत्तीस छन्दको छहरा (२०६७) कविता सङ्ग्रह)

प्रकाशोन्मुख कृतिहरू

१. बुद्धका आँखा (गीत सङ्ग्रह)
२. लेखनाथको रचनाको विवेचना (शोधप्रबन्ध, २०६२)
३. छन्दको छहारी (छन्दशास्त्रीय अध्ययन, २०६२)
४. विवेचनाको बिस्कुन (समालोचना सङ्ग्रह)
५. छन्द-शतक (कोशकाव्य)
६. 'जिताली' निबन्ध सङ्ग्रह
७. नेपाली साहित्यमा हाँस्यव्यङ्ग्यको रूपरेखा

बमबहादुर थापा 'जिताली'का गीतहरू मनोभाव, कविता कौशिको, धुनभित्रका गीत, मधुपर्क, नेपाली गीतसङ्ग्रह आदि पत्रपत्रिका तथा पुस्तकहरूमा फाट्टपुट्ट रूपमा प्रकाशित भएको पाइन्छ। यिनका अधिकांश गीतहरू रेकर्ड भएका छन्। 'जिताली'का हालसम्म दशवटा राष्ट्रिय गीत रेकर्ड भएका छन् भने दुईओटा गीत शब्दचित्रमा उतारिएका छन्। त्यसैगरी उनका दुईओटा भजन पनि रेकर्ड भएका छन्। यिनको पहिलो पटक रेकर्ड भएको राष्ट्रिय गीत 'जहाँ छन् बुद्धका आँखा' बहुचर्चित छ।

यी सम्पूर्ण कृतिहरूलाई मूल्याङ्कन गर्दा बमबहादुर थापा 'जिताली'ले साहित्यमा कविता, गीत, कथा, निबन्ध समालोचना जस्ता विधाहरूमा कलम चलाएका छन्। यसमध्ये 'जिताली'का ५०० भन्दा बढी फुटकर कविताहरू पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका छन्। कवि बमबहादुर थापा 'जिताली'ले आफ्नो साहित्ययात्राको थालनी भने कविता विधाबाट नै गरेको स्पष्ट हुन्छ।

२.२. चरण विभाजनका आधारहरू

हरेक साहित्यकारको साहित्य रचना एउटै कोणबाट मात्र अगाडि नबढी विभिन्न परिस्थितिहरूद्वारा प्रभावित हुँदै अनेक मोड तथा उपमोडहरूलाई अङ्गीचर गर्दै अगाडि बढेको हुन्छ। यस्ता मोड तथा उपमोड सिर्जना गर्ने तत्वहरूमा साहित्यकारको सोचाई विचार र उमेरमा हुने परिवर्तन हो। जन्म परिवर्तन समय र सामाजिक परिस्थितिले निम्त्याएको हुन्छ।

बमबहादुर थापा 'जिताली'को (२०३२) सालदेखि सुरु भएको साहित्ययात्राले अहिलेसम्मको समयावधि पार गर्दा एउटै कोणबाट मात्र अगाडि बढ्नु भन्दा विभिन्न कोणहरूलाई अँगाल्दै अघि बढेको छ। यसरी अघि बढेको उनको साहित्य यात्रालाई एकोहोरो वर्णन गर्नुभन्दा विभिन्न चरण तथा उपचरणमा विभाजन गरेर अध्ययन गरिएको खण्डमा उनका सिर्जनामा प्रकट भएका फरक फरक विचार तथा प्रवृत्तिगत विविधतालाई समेट्न सकिन्छ। बमबहादुर थापा 'जिताली'का

रचनाहरूलाई विभिन्न चरण तथा उपचरणमा विभाजन गरिनु अगावै यसरी चरण विभाजन गरिनुका आधारहरू प्रस्तुत गर्नु बढी सान्दर्भिक हुन आउँछ, जुन आधारहरू निम्नलिखित छन् ।

२.२.१. विषयवस्तुका आधारमा

बमबहादुर थापा 'जिताली'का सम्पूर्ण सिर्जनाहरूलाई हेर्दा तिनमा एकै किसिमका विषयवस्तु पाइनुभन्दा विषयवस्तुगत विविधता पाइन्छ । उनको सुरुको कवितामा आफ्ना गाउँले जीवनको र आफ्नो गाउँको वर्णनबाट प्रभावित विषयवस्तुको प्रयोग भएको छ, भने उनले आफ्ना विविधता हाँस्यव्यंग्य, विम्बलंकार, छन्दविधान प्रयोग भएको विषयवस्तुमा बढी मात्रामा प्रयोग गरेको पाइन्छ । समाज सुधार प्रकृति चित्रण, आत्माक्रन्दन, औचित्यवादलाई समेटेर आफ्ना काव्यको विषयवस्तु निर्माण गरेका छन् । यसरी विषयवस्तुको समानता नपाइने 'जिताली'का सिर्जनाहरूलाई अलग अलग चरणमा राखेर अध्ययन गरिदा बढी सान्दर्भिक हुने भएकाले चरण विभाजनको प्रमुख आधारको रूपमा विषयवस्तुगत आधारलाई लिन सकिन्छ ।

२.२.२. समयगत आधार

बमबहादुर थापा 'जिताली'को २०२४ सालमा रचना भएको असारे आँप बाट सुरु भएको साहित्य सिर्जना यात्राले अहिलेसम्म आइपुग्दा करिब साँढे चार वर्षको समयावधि नाघिसकेको छ । यसरी भन्दा ६ दशक लामो साहित्य सिर्जनालाई एकै चरणमा थुप्रो लगाएर अध्ययन गरिरहनुभन्दा समयगत आधारमा अलग अलग चरण विभाजित गरेर अध्ययन गरिनु उपयुक्त देखिन्छ ।

२.२.३. विधागत आधारमा

बमबहादुर थापा 'जिताली'का सम्पूर्ण कृतिहरू एउटा विधासँग मात्र सम्बन्धित नभई तिनले विधागत विविधता अँगालेका छन् । यिनका आरम्भतिर

प्रकाशित कृतिहरू प्रायः कविता तथा गीत विधासँग सम्बन्धित छन् भने पछिल्ला समयका कृतिहरू प्रायः समालोचना विधासँग सम्बन्धित रहेका कारण तिनमा विधागत भिन्नता प्रशस्त देखिन्छ । अतः विधागत भिन्नता सिर्जना भएकै विन्दुबाट चरण विभाजन गरी अध्ययन गरिनु उपयुक्त हुने हुँदा चरण विभाजनका अर्को आधार विधागत आधार हो ।

२.२.४. शैलीगत आधार

बमबहादुर थापा 'जिताली'को साहित्य यात्राको चरण विभाजन गर्ने शैलीगत आधारले पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । 'जिताली'ले संस्कृति, राष्ट्रिय अखण्डता, स्वाधिनता, वीरता, धीरता, अनि सामाजिक, प्रशासनिक, राजनीतिक, आर्थिक आदि क्षेत्रमा देखा परेका विकृति, विसङ्गति, अनयाय, अत्याचार अकर्मण्यता, युद्ध, शान्ति र विकास जस्ता विषयभाव चयन गरी त्यसलाई मर्यादावादी (परिष्कारवादी) शिल्प, स्वच्छन्दतावादी भावशैलीमा सजाएर कविता रचना गरेका छन् । यसका साथै उनले हाँस्यव्यंग्य शैलीलाई पनि आधार मानी कविता रचना गरेका छन् ।

यी फुटकर कृतिहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका थिए । यसरी माध्यमिक चरण निम्त्याउन पृष्ठभूमिको रूपमा काम गरेको प्रारम्भिक चरणमा देखा परेका 'जिताली'का साहित्यिक प्रवृत्तिहरूलाई तल दिइएबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छः

२.३. चरण विभाजन र चरणगत प्रवृत्तिहरू

बमबहादुर थापा 'जिताली'को साहित्य यात्राको प्रारम्भ मुख्य गरेर कविता विधाबाट भएको पाइन्छ। उनले २०२४ सालमा नै असारे आँप नामक कविता लेखेको पाइन्छ। जसबेला 'जिताली' १४ वर्षको उमेर कक्षा ६ मा अध्ययनरत थिए। तर यो कविता प्रकाशित भएको भने पाइँदैन। २०३२ सालदेखि समस्या पूर्ति कविताका माध्यमबाट खास रूपमा कवि बमबहादुर 'जिताली'को कविता यात्रा थालियो।

२०२४ सालदेखि हालसम्मको साहित्य यात्रा र त्यसभित्र देखा परेका विभिन्न आरोह अवरोहको मूल्याङ्कन गर्दा जम्मा चार चरणमा विभाजन गरेर अध्ययन गरिनु उपयुक्त हुन आउँछ। ती चरणहरू:

२.३.१. प्रारम्भिक चरण (२०२४ - २०४४)

बमबहादुर थापा 'जिताली' को (२०२४ - २०४४) सम्मको समयावधिभित्र भए गरेका सिर्जनात्मक क्रियाकलापलाई प्रारम्भिक चरणभित्र राखेर अध्ययन गर्न सकिन्छ। यस समयमा 'जिताली' का पुट्कर कविता मात्र प्रकाशमा आएका छन् 'जिताली' ले २०३२ सालदेखि समस्यापूर्ति कविताका माध्यमबाट खास कविताको यात्रा आरम्भ गरे। २०२४ सालमा 'असारे आँप' कविले फुटकर कविता लेखेर यो चरणको सुरुवात गरे। उनले पहिलो प्रयासमा नै विभिन्न समस्यामूलक शैलीलाई लिएर अगाडि बढेको पाइन्छ।

विस्तारै कविताको छन्दतिर प्रवेश गर्दै समस्यापूर्ति कविताहरू कोर्दै उनी माध्यमिक चरणमा प्रवेश गरे र निरन्तर लागि परिरहे। मूलतः यही निरन्तर अभ्यासको शिशिलाले नै माध्यमिक चरणको ढोका खोल्ने काम गर्‍यो। यस चरणमा उनले 'सृष्टिमा पार्वतीको दृष्टि' 'परिवार ८:६३, २०३३' हाँस्य कथाको पनि सिर्जना गरेका थिए

उनका यस चरणमा प्रकाशित भएका कृतिहरूमा:

- सृष्टिमा पार्वतीको दृष्टि २०३३
- कम्प्यूटर गीत (मुखपत्र)
- अम्प्युटरको गुनासो २०३५
- धर्म र कर्म २०४०
- लेखनाथको महिमा २०४१
- हरियो वन नेपालको धन २०४४ इत्यादि ।

यी फुटकर कृतिहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका थिए । यसरी माध्यमिक चरण निम्त्याउन पृष्ठभूमिको रुपमा काम गरेको प्रारम्भिक चरणमा देखा परेका 'जिताली' का साहित्यिक प्रवृत्तिहरूलाई तल दिइएबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ:

- वैयक्तिक अनुभूतिहरूलाई साहित्य सिर्जनामार्फत् अभिव्यक्त गर्नु,
- संक्षिप्त प्राकृतिक कविता एवम् गीतको रचना गर्नु,
- समस्यापूर्ति कविताको सिर्जना गर्नु,
- विम्ब र प्रतिकको थोरै प्रयोग गर्नु,
- थोरै थोरै छन्दहरूको प्रयोग गर्नु,

२.३.२. माध्यमिक चरण (वार्षिक र लोक छन्दात्मक चरण- २०४५-२०४९)

बमबहादुर थापा 'जिताली'को काव्ययात्राको माध्यमिक चरण २०४५ देखि सुरु भएर २०४९ सम्म निरन्तर रूपमा चलिरह्यो ।

वि.सं. २०४५ मा सिर्जना गरिएको वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहबाट यस चरणको सुरुवात भएको हो । यस चरणमा उनले वार्षिक र लोक छन्दलाई शैलीगत प्रवृत्ति बनाएर कविता सिर्जना गरेको पाइन्छ, उनको यस चरणमा कविता सङ्ग्रहहरू नै प्रकाशित हुन थालेको छ ।

उनको यस कविता सङ्ग्रहमा वार्षिक भनिने वर्णमात्रिक छन्दका २२ कविता र लोकछन्दका १६ एंव ७ गध्य कविता अतिरिक्त १७ समस्यापूर्ति कवितासमेत गरी ६२ कविता संगालिएका छन् ।

यस चरणमा हाँस्य कविता, कविता, प्यारोडी, समिक्षा, कथा र बाल कविता जस्ता साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशनमा आएका छन्, यी कृतिहरू विभिन्न पत्रपत्रिका र साहित्यिक पत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् ।

यस चरणमा पुस्तककारको रूपमा 'वसुन्धरा' र 'धोती न टोपी' कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् र अन्य फुटक सिर्जना पनि प्रकाशित भएका छन् ।

यी दुईओटा पुस्तककार कृति र अनेकौं साहित्यिक पत्रपत्रिकामा प्रकाशित तालिका रचनाहरूलाई मध्यनजर गर्दै उनको यस चरणको काव्यात्मक प्रवृत्तिलाई निम्नानुसार केलाउन सकिन्छ ।

- कवितादेखि कथा हुँदै प्यारोडी गीत र समीक्षात्मक लेखहरू सिर्जना ।
- वर्णमात्रिक र लोक छन्दलाई अँगालेर कविताको सिर्जना
- हाँस्यव्यङ्ग्यात्मक कथा र कविताको सिर्जना
- समसामयिक कुसंस्कार र कुरीतिलाई संगालेर व्यङ्ग्यात्मक रूपमा

कविताको सिर्जना

- मानव प्रेम र प्रकृति प्रेम दुबैको उपयोग गर्नु
- मूलतः करुण रस, हाँस्य रस अंशतः अनय रसको प्रयोग गर्नु,
- प्रकृति चित्रण देश प्रेम, नैतिक सन्देशको भावना यस चरण प्रवृत्ति हुन्,
- सामाजिक, राजनीतिक, प्रशासनिक आदि क्षेत्रमा देखा परेका विसङ्गति विकृतिप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार,
- प्रतिकात्मक र साङ्केतिक रूपमा समसामयिक समाजका विसङ्गति र विकृतिको उद्घाटन, यिनै प्रकृतिहरू नै माध्यमिक चरणको काव्यिक प्रवृत्तिहरू हुन् ।

२.३.३. आधुनिक चरण (२०५० - ०७२)

बमबहादुर 'जिताली'को काव्ययात्राको आधुनिक चरण २०५० देखि सुरु भएर हालसम्म निरन्तर चलिरहेको छ । यस चरणलाई अध्ययन शुलभताका लागि निम्नबमोजिम दुई भागमा बाँडेर विश्लेषण गरिनु आवश्यक ठहर्छ । (क) प्रथम चरण (२०५० - २०६०) सम्म (ख) द्वितीय चरण (२०६१ - २०७२ सम्म)

(क) प्रथम चरण (२०५० - २०६०)

बमबहादुर थापा 'जिताली'को यस चरणका कृतिहरूमा धेरै समालोचनात्मक कृतिहरू रहेको पाइन्छ । साहित्यिक यात्राको उत्तरार्द्ध (वि.सं. २०५१) देखि नै उनी समालोचनात्मक क्षेत्रमा सक्रिय देखिन थालेका छन् । त्यसैले उनको यो चरणलाई समालोचनात्मक चरण पनि भन्ने गरेको पाइन्छ ।

यस चरणमा पूर्वार्द्धका आफ्ना रचनात्मक कृतिहरूलाई पछाडि छल्दै नयाँ आयामिक तवरले आफ्ना कृतिहरूलाई विकसित गराउँदै अगाडि बढेको पाइन्छ । यसका साथै कविता समिक्षा कथाजस्ता विधाहरूलाई पनि साथमा लिएर अगाडि

बढेको पाइन्छ ।

यस चरणमा उनका फुटकर समालोचनात्मक समिक्षात्मक कृतिहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

- जाँड पिउन (हाँस्यव्यङ्ग्य कविता)
- गाउँ सेवा इलम केन्द्र (लेख)
- गजल
- सीमानामाथि चढेर हेर्दा (समिक्षा)
- साहित्यिक समालोचना चपाउँदा (समालोचना)

आदि थुप्रै समालोचनात्मक र काव्यिक कृतिहरू यस चरणमा कवि 'जिताली'ले सिर्जना गरेका छन् ।

यस उपचरणको काव्यात्मक र समालोचनात्मक प्रवृत्तिलाई निम्नानुसार केलाउन सकिन्छ :

- यस चरणमा फुटकर समालोचना मात्र प्रकाशन,
- 'जिताली' वस्तुवादी समालोचक, यिनको समिक्षात्मक कृतिमा न्यून मात्रामा रागात्मकता देखिए पनि प्रायः समालोचनाहरूमा यथातथ्यात्मकतामा जोड दिएको पाइन्छ ।
- व्यावहारिक समालोचनाको रचनाकार
- गीत र गजलको प्रकाशन
- पूर्वीय र पाश्चात्य समालोचनात्मक सिद्धान्तबाट प्रभाव ग्रहण
- भावपूर्ण भाषा र लालित्यपूर्ण शैलीमा सरलता, सरसता, सहजता,

नविनता उनका यस चरणमा देखिएका भाषिक विशेषा हुन् ।

- कवितामा शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारको प्रयोग
- समालोचनात्मक र समिक्षात्मक लेखको प्रकाशन,

बमबहादुर थापा 'जिताली'को आधुनिक चरण अन्तर्गतको प्रथम चरणसँग सम्बन्धित काव्यिक समालोचनात्मक प्रवृत्तिहरू यी हुन् ।

(ख) द्वितीय चरण (२०६१ - हालसम्म)

बमबहादुर 'जिताली'को साहित्य यात्राको द्वितीय उपचरण २०६१ को फुटकर कविता 'बर्दिमा कपर्दि' बाट सुरु भएको हो । यसलाई साहित्य यात्राको विकासोन्मुख चरणको रूपमा पनि अध्ययन गर्न सकिन्छ । यस चरणमा उनको साहित्यिक कृतिमा शास्त्रीय छन्द र लोकछन्दको विकसित रूप पाउन सकिन्छ । यस चरणमा उनको समालोचनात्मक कृतिहरू पुस्तककार रूपमा प्रकाशित भएका छन् भने कतिपय कृतिहरू प्रकाशोन्मुख रूपमा रहेका छन् ।

यस चरणमा पुस्तक समिक्षा, संस्मरण, हाँस्यकविता समिक्षा लेख समोचना नीति कथा निबन्ध अन्तर्वार्ता गीत गजलजस्ता कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् । यसै चरणमा बहुविधामा सक्रिय भएर लागि भएका छन् । जापानी छन्दमा नेपाली कविता (२०६४), औचित्य आलोकमा, लेखनाथ र उनका कविता (२०६६), छत्तीस छन्दको छहरा (२०६७) प्रकाशित कृतिहरू हुन् ।

द्वितीय चरणमा देखा परेका यिनै साहित्यिक रचना एवम् कृतिहरूको सेरोफेरोमा केन्द्रित भएर जितानीका निम्नलिखित प्रवृत्तिहरू केलाउन सकिन्छः

- औचित्यवादका आधारमा समालोचना गर्नु,
- शास्त्रीय छन्द र लोकछन्दमा रहेर कविता सिर्जना गर्नु,
- विकासोन्मुख चरणतर्फ उन्मुख हुनु,

- सबैजसो कविताका शीर्षकहरू अभिघात्मक र केही व्यङ्ग्यात्मक कविताका शीर्षकहरू व्यञ्जनात्मक हुन्,
 - आर्थिक, सामाजिक, प्रशासनिक तथा राजनीतिक क्षेत्रमा व्याप्त विकृति विसङ्गति र कुरीतिजन्य प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार,
 - विम्ब, प्रतीक, व्यञ्जना र अलङ्कार प्रयोग गर्दै आफ्ना कवितालाई जीवन्तता प्रदान गर्नु,
 - मर्यादावादी शिल्प र स्वच्छन्दतावादी भावशैलीमा सजाय र कविता रचना गर्नु,
 - गहन अन्वेषणात्मक र मौलिक रचनात्मक कृतिहरू देखिन्छन् भने परिष्कृत: परिमार्जित भाषाशैलीमा तयार पारिएका हुन्छन्,
 - काव्यमा श्रुतिमधुर लयात्मक एवं विचलनपुरक भाषाको प्रयोग गर्नु,
 - भावगत विविधता अँगाल्नु,
- यिनै उल्लेखित प्रवृत्तिहरू नै 'जिताली'को साहित्य यात्राको विकासोन्मुख तथा आधुनिक चरणमा देखा परेका प्रवृत्तिहरू हुन् ।

२.४. योगदान

बमबहादुर थापा 'जिताली'ले आफ्नो सम्पूर्ण योगदान नेपाली साहित्य क्षेत्रलाई दिएका छन् । उनको योगदानहरूलाई विभिन्न रूपमा अवलोकन गर्न सकिन्छ:

(क) पेशागत योगदान

सञ्चार तथा प्राध्यापन क्षेत्रमा रहेर नेपाली भाषा, साहित्य, कला, संस्कृति विषयमा रेडियो नेपालको 'साहित्य संसार' कार्यक्रम तथा 'हाम्रो संस्कृति'

कार्यक्रम संयोजन र प्रसारण अनि 'भङ्कार' अर्थ वार्षिक, पत्रिकाको प्रकाशनबाट योगदान पुऱ्याउनुको साथै ११, १२ तथा बी.एड.का कक्षा सञ्चालनका व्याकरण, कथा, निबन्ध, कविता, उपन्यास, नाटक, गीत, गजल र जीवनी विद्यामा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएका छन् ।

(ख) विभिन्न साहित्यिक अनुसन्धानका माध्यमबाट विशेष योगदान

- १) पौरस्त्य र पाश्चात्य नीति, औचित्य र मर्यादावादी, सिद्धान्तको समीपका लेखनाथको कविताको विश्लेषणमा विशेष योगदान पुऱ्याएको ।
- २) हाँस्यव्यङ्ग्य नेपाली साहित्यको खोजअनुसन्धान गरेको ।
- ३) नेपाली कवितामा प्रयुक्त छन्दको अनुसन्धानमा योगदान पुऱ्याएको ।
- ४) नेपाली कवितामा जापानी शैलीको अध्ययन गरी विशेष योगदान पुऱ्याएको ।
- ५) संस्थागत क्रियाशीलताबाट पनि विभिन्न साहित्यिक सभा, समारोह र कविगोष्ठी गरी नेपाली भाषा, साहित्यको श्रीवृद्धिमा योगदान पुऱ्याएको,
- ६) संवादका माध्यमबाट पनि नेपाली भाषा, साहित्यमा योगदान पुऱ्याएको ।

(ग) सिर्जनाका माध्यमबाट योगदान

- १) नेपाली लोकलयका सवाई छन्दमा, असारे वा भ्याउरे छन्दमा र भोटेसेलो छन्दमा गीत रचना गरी राष्ट्रिय गीतहरू प्रेमध्वज प्रधान, मीरा राणा, एम.बराल आदि गायक गायिकाको स्वर-संगीतमा एक दर्जनभन्दा बढी लोकप्रिय राष्ट्रिय गीतहरू रेकर्ड गरी प्रसार गरेको र लोकलयका १०० भन्दा बढी गीतहरूको रचना गरी सिर्जनात्मक योगदान पुऱ्याएको ।
- २) सयभन्दा बढी वर्णमात्रिक छन्दको छहारी (लक्षण शास्त्र) तयार गरी छयत्तर ओटाभन्दा बढी वर्ण मात्रिक छन्दमा कविता रचना गरी 'वसुन्धरा',

‘धोती न टोपी’ र ‘छत्तीस छन्दको छहरा’ कविता सङ्ग्रह प्रकाशित गरेको र जापानीशैलीका हाइकु, ताङ्का, छोका, सेदोका छन्दको खोज अनुसन्धानका साथै रचना समेत गरी ‘जापानी छन्दमा नेपाली कविता’ प्रकाशित गरी नेपाली कविता साहित्यमा विशेष योगदान पुऱ्याएको ।

- ३) अनुष्टुप् छन्दमा रचित ‘जहाँ छन्, बुद्धका आँखा’ २०४५ सालमा भक्तराज आचार्यको स्वरसङ्गीता रेकर्ड गरी नेपाल टेलिभिजन र रेडियो नेपालका साथै विभिन्न एफ.एम.बाट प्रसार गरी राष्ट्रिय गीतका क्षेत्रमा पनि विशेष योगदान पुऱ्याएको ।

२.५ निष्कर्ष

बमबहादुर थापा ‘जिताली’ २०२४ सालबाट आफ्नो कविता ‘असार आँप’ लेखेर कविता विधाबाट नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा प्रवेश गरेका हुन् । १४ वर्षको उमेरमा कक्षा ६ मा अध्ययनरत रहेको बेलामा यो कविता लेखेका थिए । सानै उमेरबाट कविता क्षेत्रमा प्रवेश गरेका ‘जिताली’ हालसम्म आइपुग्दा कथा, गीत, निबन्ध, गजल, समिक्षात्मक लेख र समालोचना विधालाई एकैसाथ लिएर अगाडि बढ्न सफल भएका छन् ।

विद्यालयस्तरमा समेत कविता रच्ने र वाचन गर्ने प्रक्रियाले गर्दा सबल बन्दै गएको सिर्जनात्मक पक्षले सार्वजनिक हुने अवसर २०३३ सालमा ‘साहित्यमा मोती छरौं’ शीर्षकको कविता प्रकाशित भएपछि मात्र प्राप्त भयो । उनका अहिलेसम्म चार वटा कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् र समालोचनात्मक कृति पनि प्रकाशित भएका छन् ।

उनको साहित्यिक यात्रालाई विभिन्न चरणमा विभाजन गर्ने क्रममा प्रारम्भिक, माध्यमिक र आधुनिक गरी अध्ययन गर्ने गरिएको छ । जसमा आधुनिक चरणलाई पूर्णउपचरणमा विभाजन गरी प्रथम र द्वितीय चरणका नामाकरण गरिएका छन् ।

यी तीनवटै चरण प्रवृत्तिहरूलाई एकैसाथ नियाल्दा उनले आफ्ना साहित्यमा विभिन्न विधात्मक पक्षलाई अँगाल्दै साहित्य सिर्जना गरेको देखिन्छ । उनका यी कृतिहरूमा प्रकृति चित्रण, देशप्रेम, नैतिक सन्देशको भावका साथै सामाजिक राजनीतिक, प्रशासनिक आदि क्षेत्रमा देखापेका विसङ्गति, विकृतिप्रति तिखोव्यङ्ग्य प्रहार गरेको पाइन्छ । साथै उनका कवितामा प्रतीकात्मक र सांकेतिक रूपमा विसङ्गति र विकृतिको राम्रो उद्घाटन गर्नु उनको प्रवृत्तिगत विशेषता रहेको छ । आधुनिक कालतर्फका कवितामा वर्ण नजिक शास्त्रीय (लोक छन्दको प्रयोग गरेको पाइन्छ । एउटै कवितामा ३६ वटा छन्दको प्रयोग गरेको नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा नौलो आयाम थपेको पाइन्छ ।

यिनै काव्यात्मक र समालोचनात्मक विशेषता अँगाल्ने साहित्यकार “जिताली” को प्रकृति चित्रण, वैयक्तिक पीडा, सामाजिक चित्रण, विभिन्न छन्दहरूको प्रयोग औचित्यवादमा रहेर समालोचना गर्ने प्रवृत्ति हाँस्यव्यङ्ग्यात्मक रचनाबाट विकृति र विसङ्गतिप्रति गरिएको तिखो वाण प्रहार लोकछन्द, शास्त्रीय छन्द, बिवालङ्कारको प्रयोग शीतल र शालिन भाषाको प्रयोगले गर्दा नै उनी नेपाली साहित्यिक फाँटमा छुएका छन् । र, उनी सदैव उच्च आसनमा रहिरहने छन् ।

‘जिताली’को वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहको अध्ययन र विश्लेषण

वसुन्धरा कवितासङ्ग्रह बमबहादुर थापा जितालीको प्रथम (पहिलो) प्रकाशित पुस्ककार कृति हो । यस कवितासङ्ग्रहमा उनका वर्णमात्रिका छन्दका २२ कविताका साथै लोक छन्दका १६ कविता एवम् ७ गद्य कविताका अतिरिक्त १७ समस्यापूर्ति कविता समेत गरी जम्मा ६२ कविता सङ्गृहीत छन् । वस्तुतः उनका समस्यापूर्ति कविता पनि छन्दोवद्ध कविता नै हुन् र ती १७ कविताहरूमध्ये ९ वटा कविताहरू वर्णमात्रिक छन्दमा र ८ वटा कविताहरू लोकछन्दमा आबद्ध छन् । यस सङ्ग्रहमा शान्ति, विकास निर्माण, नैतिक, सामाजिक आदि चेत बोकेका कुनै छोटो, कुनै मध्यम आयामका कविताहरू सङ्गृहीत छन् । यसमा भएका धेरैजसो कविताहरू चाहिँ मझौला आकारका छन् । यस सङ्ग्रहलाई कविता तत्वका आधारमा निम्नानुसार अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ :

३.१. शीर्षक

बमबहादुर थापा जितालीले प्रथम कवितासङ्ग्रहको नाम वसुन्धरा राखेका छन् । आफ्नी आमा ‘वसुन्धरा’ को चिर सम्झनामा प्रकाशित गरिएको हुनाले उनले यस कृतिको नाम वसुन्धरा राखे । उनको आफ्नो अभिव्यक्ति यस्तो छ :- “मेरी आमा वसुन्धरा थापाको चिर सम्झनामा प्रकाशित यो वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहभित्र ११० औं मोती जयन्ती २०३२ देखि १ वैशाख २०४५ सम्मका कविताहरूलाई छनोट गरी मैले ४ महलमा विभाजन गरेको छु र सकभर रचनाकालका आधारमा क्रमशः राखेको छु ।^२ शीर्षकले अभिधात्मक तथा प्रतीकात्मकमध्ये कुनै एकलाई समातेको हुनुपर्छ भन्ने मान्यतालाई अनुसरण गर्दै यसको शीर्षले अभिधात्मक अर्थलाई आत्मसाथ गरेको छ । यस कवितासङ्ग्रहभित्र

^२ बमबहादुर थापा ‘जिताली’, ‘मेरो भन्नु’ वसुन्धरा, (थापाथली : प्रेमबहादुर क्षेत्री, २०४५), पृ. ज ।

विभिन्न ६२ कविताहरूमध्ये एउटा कविता 'वसुन्धरा' पनि रहेको छ । जसमा धरामाथि आभार प्रकट गरिएको छ र धरालाई हराभरा पार्ने इच्छा वा चाहना कवि जिताली वा स्रष्टा स्वयम्को रहेको छ । यसको उदाहरण :

कामधेनु जस्तै तिमी आमा वसुन्धरा

तिमीलाई पार्न सकूँ सधैं हराभरा ।^३

उनको उपर्युक्त कवितांशबाट नै यसको शीर्षकको सार्थकता देखिन्छ । त्यसैगरी यस सङ्ग्रहका अन्य कविताहरूमा पनि नेपाली धरामा पाइने प्रकृति, चाडपर्व, संस्कृति, माया-ममता, एकता, सुखद र शान्तिपूर्ण जीवनको कामना, राष्ट्र, राष्ट्रियताका लागि ज्यान दिने वीर पुरुषप्रतिको गुनगान, नेपाली धरामाथि जन्म लिएका साहित्यकार, समाजसेवी, शिक्षाविद्, आदि विषयमाथि गाइएको गुनगान, श्रद्धाभाव, भक्तिभावले नेपालसमुन्त विकास, दीर्घायु, शान्ति, प्रगतिको भाव प्रकट भएकाले पनि यस कृतिको शीर्षक सार्थकतामाथि प्रकाश परेको बुझिन्छ । थोरैमा एक शब्द (तिहार, रहर, वसुन्धरा, जीवन आदि) देखि बढीमा छ शब्द ('नेपालका भाग्य रेखा: नदी र पाखुरा', 'गम्काई छाड्छौं विश्वमा हाम्रो माटाको सुवास', 'भुक्न दिन्नौं शिर कहिल्यै हामी', 'नेपाली युवा ! तिमी सृष्टिको सुन्दर रचना हौ') सम्मका शीर्षक रहेका यस सङ्ग्रहका कविताहरू अभिधात्मक सङ्क्षिप्त र सारपूर्ण रहेका छन् ।

३.२. संरचना

बमबहादुर थापा जितालीको वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहको बाह्य संरचना हेर्दा आवरण पृष्ठ, भूमिका खण्ड तथा विषयसूची गरी जम्मा १०८ पृष्ठमा संरचित छ । यसमा आठ हरफदेखि बैसठ्ठी (६२) हरफसम्मका जम्मा ६२ वटा कविताहरू सङ्गृहीत छन् । यी कविताहरूमध्ये 'श्रद्धा भाव' (पृ. १९) 'साहित्य मोती छरौं'

^३ ऐजन, पृ. ३८ ।

(पृ. ६३) विकेन्द्रीकरण (पृ. ७१) आदिजस्ता कविताहरू आठ हरफका संरचनामा संरचित छन् भने शहीद बाँचिनैरहेका हुन्छन्' (पृ ५५-५७) ६२ हरफको सबैभन्दा लामो संरचनामा संरचित छ । यसमा सबैभन्दा बढी कविताहरू चाहिँ मझौला आयामभएका छन् । मझौला आयाम भएका कविताहरूमा 'लाहुरेको चिठी' (पृ. १ हरफ संख्या २०), 'नेपाली भाषाका भानु (पृ. ५/६, हरफ संख्या २८), 'विकासको-गीत' (पृ. ३१-३२, हरफ संख्या २४), 'भित्रको उद्गार' (पृ. ३४/३५, हरफ संख्या २४), 'जोवान खेर गयो (पृ. ४१-४३, हरफ संख्या ४८), 'यहाँ के हुन्छ ? के हुन्न ? के हुन्न ?' (पृ. ४९-५०, हरफ संख्या ४६) आदि पर्दछन् । यसरी आठ हरफदेखि ६२ हरफसम्मका कविता यात्रामा ६२ ओटा लामा-छोटा कवितामा संरचित प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा परिपुष्ट, सुगठित र सुव्यवस्थित आन्तरिक संरचना पाइन्छ भने कवितात्मक अनुभूतिलाई छन्दयुक्त र छन्दमुक्त कलामा सजाई सन्तुलित रूपमा विभिन्न समसामयिक भाव प्रस्तुत गर्नु कवि जितालीको समुचित सीप र संरचनागत कला हो ।

३.३ विषयवस्तु

बमबहादुर थापा जितालीले आफ्नै आँखाले देखे-भोगेका र मन-मस्तिष्कले अनुभव गरेका जीवन-जगत्का विभिन्न क्षेत्रबाट विषयवस्तु टपक्क टिपेर त्यसैको केन्द्रीयतामा कविता रचना गरेका छन् । कुनै वाद वा मान्यतालाई अनुसरण गरेर कविता रचनुभन्दा पनि स्वतन्त्र तथा स्वच्छन्द किसिमका र आफ्नै विचारअनुसारका कविताले यो सङ्ग्रह भरेका छन् ।

कुनै खास विषयसँग सम्बद्ध भई त्यसको सान्निध्यबाट मनोलोकमा उत्पन्न भाव-विचारको समन्वय गरी प्राप्त अनुभूति र अनुभवलाई आत्मपरक र कतै कतै वस्तुपरक शैलीमा प्रकट गर्नु जितालीको विषयगत विशेषता बनेको छ । बमबहादुर थापा जितालीले धेरै कविताको विषयवस्तु प्रकृतिलाई बनाएका छन् । उनले ती कविताका पहाडी प्रकृतिको सौन्दर्यको चित्रण गरेको पाइन्छ ।

प्रकृतिलाई विषयवस्तु बनाएको एउटा कवितांश :

पहाडको चीसो पानी हावा सर-सर
काफल पाक्यो भन्दै चरी नाच्यो फरफर
जता हेच्यो उतैतिर वसन्तको पाखा
भिकन थाल्यो लुईचेले सुरिलो त्यो भाका ।

(वसन्तको - गीत पृ. २९)

उक्त कवितांशमा बमबहादुर थापा जितालीले पहाडी प्रकृतिको मनोहर दृश्यको चित्रण गर्दै पहाडको चीसो हावा-पानी, चरीको सुमधुर काफल पाक्यो गीतको साथै नाँच अनि वसन्त ऋतुमा बोटविरुवा पलाउने र नवपालुवाको डाँडाकाँडा, पाखा, पखेरा सबै हरियो भएको सुन्दर दृश्यको परिकल्पना गरेका छन् ।

बमबहादुर थापा जितालीका कविताको विषयवस्तुमा विविधता पाइन्छ । राष्ट्र, राष्ट्रियता, राष्ट्रनिर्माण र विकास, युद्ध र शान्तिको कामना, मानवताको उज्ज्वल संवेदना, सामाजिक वैषम्य-विसङ्गति, वीरता, अग्रज राष्ट्रसेवी, साहित्यकार, समाजसेवीप्रति श्रद्धाभाव, स्मृति आदिलाई उनले आफ्ना कविताका विषयवस्तु बनाएका छन् । राष्ट्र-निर्माणमा विकासलाई अपरिहार्य ठान्दै उनले कवितामा विकासलाई विषयवस्तु बनाएका छन् । त्यसको सानो उदाहरणांश :

विदेशी लुगा पैठारी आजै हामीले रोकेर
यो देशभरि कपास छरी विकास रोपेर
घरेलु तान घरेमै राखी उद्योग खोलौ त !
चर्खामा धागो कातेर अब कपडा बुनौ त !

(विकास गीत पृ. ३२)

वास्तवमा देशको विकासका लागि घरेलु उद्योग खोली आयतलाई रोकी गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा यस कवितांशमा भल्किएको छ ।

यसैगरी बमबहादुर थापा जितालीले नदी, आकाश, धर्ती, माटो, प्राकृतिक प्रकोप, ऋतु, हिमाल आदिलाई पनि आफ्ना कविताको विषयवस्तु बनाएका छन् । यस्ता विषयवस्तु प्रयोग गरिएका कविताका माध्यमबाट स्वतन्त्रता, राष्ट्रियता, सुन्दरता, रमणीयता, जीवनको रहस्य, जीवन भोगाई, शान्ति, विकास आदिजस्ता भावको अभिव्यक्ति गरेका छन् । यसको उदाहरणको लागि केही कवितांशहरू :-

यै माटामा मग मग हुने भाव छाई रहूँ म
यै धर्तीको युग-युग छुने गीत गाई रहूँ म ।
नेपाली हूँ प्रकृति कविता लाग्छ प्यारो मलाई
यै माटाको अटुट ममता पोख्न देऊ मलाई ।

(माटाको माया, पृ. ७६)

जीवन हो नदी जस्तै बगी जाने खोलो
दुःख-सुख भोगर यो मरी जाने चोला ।
मान्छे किन सुखै-सुख खोज्न थालेको छ
भोक विना भोजन पो ! रोज्न थालेको छ ।

(एक नदी, दुई किनारा, पृ. ३९)

रातै जस्तो दिन पनि अहो ! हुन्छ कैल्यै उघारो
पातै छैनन् वन-कुसुमका पर्छ पानी तुसारो ।
ऐले धर्ती कति कति कठै ! कष्ट भोगी रहेछ
डाँडा, पाखा, चउर हरियो देख्न खोजी रहेछ ।

(धर्ती आकाश खोजिरहेछ, पृ. २०)

यस्तो हालत देख्न फेरि नपरोस् आयो नयाँ वर्ष यो
छायो उज्ज्वल शान्ति यो रहरको बेला छ यो हर्षको ।

क्वैलीले वनमा फुकेर मरली 'को हो' भनी गाउँछे
मीठो, शान्त, सुरम्य तान सुरिलो तानेर बोलाउँछे ।

(अन्तर्राष्ट्रिय शान्तिवर्ष, १८)

माथि उल्लिखित कवितांशहरूमा राष्ट्रियता, जीवन-भोगाई, स्वतन्त्रता र शान्तिको आग्रह जितालीले गरेका छन् । आफू जन्मेको माटोमा ममता पोख्ने इच्छा जितालीको छ । त्यसैगरी मानिसको जीवनलाई नदीसँग तुलना गर्दै दुःख र सुखको मानव जीवन एक पटक मेर जाने चोला हो तर मान्छे सुखै-सुखै खोज्न र भोकबिना भोजन रोज्न थालेको तथ्यलाई उनले प्रकट गरेका छन् । धर्तीको भित्री इच्छा कस्तो हुन्छ भन्ने पनि उनले आफू क्षणीकका लागि धर्ती भएर उसका कष्ट र ती कष्टबाट पर हट्ने र धर्तीलाई खुल्ला, हरियो देख्न चाहने इच्छा उनले व्यक्त गरेका छन् । त्यसैगरी नव वर्षको आगमनसँगै धर्तीमा उज्ज्वल शान्तिको कामना गर्दै क्वैलीले पनि शान्तिलाई मीठो, शान्त सुरम्य तान र सुर तानेर बोलाइरहेको कुराको अभिव्यक्ति उनले प्रष्ट गरेका छन् । उनको यस कवितासङ्ग्रहमा अरु विविध विषयवस्तु प्रयोग भएका कविता पनि सङ्ग्रहीत छन् ।

३.४ छन्द तथा लयविधान

लयमा उत्कृष्टता ल्याउन कवितामा छन्दले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । त्यसकारण बमबहादुर थापा जितालीले लयमा उत्कृष्टता ल्याउन विविध छन्दको प्रयोग गरेर कविता लेखेका छन् । उनले वार्षिक मानिने वर्णमात्रिक छन्दभित्रका शार्दूलविक्रीडित, अनुष्टुप, मन्दाक्रान्ता, शिखरिणी र उपजाति छन्दको साथै लोकछन्दका भ्याउरे र सवाई छन्दको उचित प्रयोग गरेका छन् उनले यस सङ्ग्रहभित्र ७ वटा गद्यलयका कविता पनि सङ्ग्रहीत गरेका छन् । उनको यस सङ्ग्रहभित्र शार्दूलविक्रीडित छन्दका ११, अनुष्टुप् छन्दका १२, मन्दाक्रान्ता छन्दका ६, शिखरिणी छन्दको १, उपजाति छन्दको १, भ्याउरे छन्दका १० र सवाई छन्दका १४ गरी जम्मा ५५ वटा कविताहरू पद्यलयमा रचिएका छन् । अनुप्रासको प्रयोगले अन्तर्लयलाई अभि

स्पष्ट र संवेद्य तथा आस्वद्य तुल्याएको छ। विशेषगरी अन्त्यानुप्रासको बाहुल्य रहेका कविताहरू यस सङ्ग्रहभित्र बढी मात्रामा भेट्न सकिन्छ।

वर्णमात्रिक छन्दमा उनको हात बस्दै आइरहेको छ र लोकछन्दमा पनि उनको कवितासामर्थ्य प्रकट भई गीतिचेतसमेत उब्जिरहेको सङ्केत प्राप्त उनका पद्यकविताका अध्ययनबाट प्राप्त हुन्छ तर गद्य कविताको मुक्त लयमा भने उनको पकड दह्रो देखिँदैन। उनको लय र शैलीका साधनामा चहक आउन थालिरहेको छ। जितालीको लेखन अवधिको छोटो अर्थात् १२-१३ वर्षका बीचमा छन्दचेतना र नेपाली लेख्य व्याकरणका बीचको सामञ्जस्यको कौशल प्राप्त गर्ने दिशामा भने प्रगति गरेको पाइन्छ। यस्ता कसर नगन्य रूपमा मात्र बाँकी छन्। यस सङ्ग्रहका कविताका बारेमा वासुदेव त्रिपाठी यसो भन्दछन् : “यस वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहमा मीठा भाव विम्बमा बान्किएका प्रातिम भुल्काहरूसँगै खारिन बाँकी कविता कौशलको अर्धपरिस्कृत अवस्थाको घाम-छायाँ-दोसाँध देखापर्छ। उनलाई कविता-कलाको उज्यालोको अरु उपासना गर्ने तपस्यातर्फ उनकै प्रतिभा स्फुटित कविताहरूले डोच्याइरहेको साक्ष्य भेटिन्छ।”^४

उदाहरणका लागि विभिन्न छन्द प्रयोग गरी लेखिएका कविताका नमुनाहरू :

शार्दूलविक्रीडित छन्दको प्रयोग गरेर लेखिएको कविताको उदाहरण :

छर्कीदे ऋतुराज यै परिधिमा यौटा नयाँ सौरभ
धर्तीको इतिहासमा रहरिलो भनेछु मै गौरव ।
सिङ्गै यो धरती उचाल्न म सकूँ संसार बोक्दिन्छु म
आमाको अति स्निग्ध प्यार मुटुको उद्गार पोख्दिन्छु म ।

(अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति वर्ष, पृ. १८)

^४ वासुदेव त्रिपाठी, ‘मन्तव्य’, वसुन्धरा, (थापाथली : प्रेमबहादुर क्षेत्री, २०४५), पृ. च ।

अनुष्टुप् छन्दको प्रयोग गरेर लेखिएको कविताको उदाहरण :

मोती हे ! युगका स्रष्टा, द्रष्टा हौ कालका
सुनौला कविता लेखी राख्ने कीर्ति कमालका
लेख्यौ नाटक आफैँले “पद्मावती” “शाकुन्तला”
हो “प्रियदर्शिका” तिम्रै, नेपाली नाट्यको कला ।

(मोतीको महिमा, पृ. २३) ।

भ्याउरे छन्दको प्रयोग गरेर लेखिएको कविताको उदाहरण :

हे आमा ! तिमी गयौ नि ! कता खरानी बनेर
रोयौ रे ! तिमी मलाई भेट्न पाइन भनेर ।
त्यो तिम्रो कर्म रहेछ कस्तो देख्न नि ! पाइनौ
छोराको काँध चढेर तिमी जान नि । पाईनौ ।

(कोराभिन्नको उद्गार, पृ. ३४)

कविता रचना गर्दा जितालीले छन्दलाई सहज रूपमा लिएका छन् । छन्दले भावलाई किचेको छैन । छन्दसँग कविताको भाव सहजै प्रकट भएको छ । शाब्दिक जञ्जाल छोडेर छान्दिक चमत्कार, बिम्ब-प्रतीकको प्रयोग सहज, अलङ्कार व्यञ्जना र सरलतातिर जितालीको ध्यान पुगेको छ । तापनि केही श्लोकहरूमा छान्दिक अनुशासनको पूर्ण पालना हुन सकेको छैन । त्यसैले उनका केही कविताका श्लोकहरूमा छन्द दोष देखिन्छ । वर्णमात्रिक र लोकछन्द दुवै पद्यलयका कवितामा यस्तो छन्द भङ्ग भएको देखिन्छ ।

(क)

मेरो जन्म दिने महापुरुष जो गोपाल पाँडे थियौ
नेपाली शिशुमा अनन्त युगको शिक्षा दिलाई दियौ ।
गर्दै उज्ज्वल कामना रहरिलो नेपालको आँतमा
पोख्यौ निश्चित भावना चहकिलो साहित्यको फाँटमा ॥

(नेपाली शिक्षा परिषद्को उद्गार, पृ. १४)

(ख)

म गोरु, नारा, हलो र जुवा जोतार बन्दछु
मै हलो जोती, कुटो र गैती, कोदाली खन्दछु ।
चपरीलाई वल्टाइ र पल्टाइ म खेती गर्दछु
नेपालभरि फल र फूल अनाज भर्दछु ।

(मेरो सपना, पृ. ४०)

माथि दिइएका 'क' मा शार्दूलविक्रीडित छन्दका दृष्टिले १३ ओं अक्षर दिर्घ हुनुपर्नेमा शिक्षाको 'शि' ह्रस्व छ । त्यसैगरी उदाहरण 'ख' मा भ्याउरे छन्दका दृष्टिले प्रत्येक पङ्क्तिमा १६ अक्षर मात्र हुनुपर्नेमा तेस्रो पङ्क्तिमा अठार अक्षर रहेका छन् । यसरी व्याकरण र छन्दको तालमेल नहुँदा छन्द दोश देखिन्छ ।

जितालीका कविताको लयविधान भाव र भाषाका बीचको तादात्म्यमा आधारित छ । सङ्गीतमय भाषा र सन्तुलित पदसंयोजनले उनका कवितालाई गेयात्मक तुल्याएको छ । लयात्मकताले कविताको भाव भङ्गीलाई लचिलो, घतिलो, रोचक, आकर्षक आलङ्कारिक र तीव्र प्रभावकारी बनाएको छ । जस्तै:-

(क) जहाँ छन् बुद्धका आँखा स्निग्ध, शान्त र सुन्दर
त्यहाँ छ शान्तिको क्षेत्र मेरो राष्ट्र मनोहर ।
प्यारो छ प्राणभन्दा यो मेरो देश कताकता
छल्किन्छ ममता मेरो भाव-गंगा जताजता ।

(सिपाही-संकल्प, पृ. २१) ।

(ख) यो मेरो छाती चिरेर हेर नेपाल कस्तो छ ?
नेपाली जाती जन्मेको घर वैकुण्ठ जस्तो छ ।
गुराँस फूली रनवन डुली नाच्यै छ मुनाल
संसारभरि भर्नु छ शान्ति भन्दै छ हिमाल ।

(नेपाल कस्तो छ ? पृ. ४६) ।

(ग) आओ सारा युवक हो ! फुलाएर छाती
राष्ट्रियता उचालेर लैजानु छ माथि
गण्डकी र कोशी, भेरी, मेची, महाकाली
राप्ती र सेती बगे फलाउन बाली ।

(राष्ट्रिय गीत, पृ. ४५) ।

(घ) लाली फुल्यो, बुके फुल्यो सबै फूलै फूल
कति राम्रो वसन्त यो सिर्जनाको मूल ।

(वसन्तको गीत, पृ. २९) ।

उपर्युक्त उदाहरण (क) मा अनुष्टुप् शब्दालङ्कारको साथ जितालीको सङ्गीत साधना, शान्ति-सन्देश, राष्ट्रियता, सुन्दर तथा मनोहर राष्ट्रको कामना पाइन्छ । अनुष्टुप् छन्दसँगै उक्त पद्यको पहिलो पाउदेखि आठौं पाउसम्म क्रमशः छ, न, स, र, क, त व्यञ्जनवर्ण र अ, आ, ओ स्वरवर्णहरूको पूनरावृत्ति भई साङ्गीतिक गेयात्मकता सिर्जना भएको छ भने 'सुन्दर' मनोहर, कताकता, जताजताजस्ता समान ध्वनिजन्य शब्दहरूले अन्त्यानुप्रासको मिठास थपेका छन् ।

यसरी उदाहरण (क) देखि (घ) सम्मका कवितांशका क्रमशः स्वरव्यञ्जन वर्णका पुनरावृत्ति भई कस्तो छ, जस्तो छ, मुनाल, हिमाल, छाती, माथि, महाकाली, बाली, फूल, मूलजस्ता समान जोडीका शब्दहरूको वितरणका साथै अनुष्टुप् भ्याउरे, सवाई छन्दको अर्थपूर्ण पूनरावृत्ति र अन्त्यानुप्रासको मिठासले कविताको भावलाई भरिलो, रसिलो र श्रुतिमधुर तुल्याएको छ । जितालीका कविताहरूमा शिल्प-संरचना र भाव-विधानका बीच सामञ्जस्य कायम गर्न सन्तुलित भाषा र लयात्मक साङ्गीतिकता सहज बन्दै आएको देखिन्छ । उनका सबैजसो कवितामा शाब्दिक र वार्णिक पूनरावृत्ति पाइन्छ र साङ्गीतिक लयात्मकताको प्रबलता भेटिन्छ । उनको यो लयगत साभा विशेषता हो ।

३.५. भाव विधान

बमबहादुर थापा जिताली व्यहारिक रूपमा नैतिकवान्, सद्गुणी, पूर्वीय सभ्यता, संस्कृति र साहित्यका अध्येता भएको उनको वसुंधारा कवितासङ्ग्रहमा वर्णन-विवरण र स्थूल सन्देशत्मकतालाई स्वस्फूर्त रूपमा अभिव्यक्ति गरेका छन् । यस सङ्ग्रहका अधिकांश कवितामा नैतिकवान् र सद्गुणी भई राष्ट्र र राष्ट्रियताका लागि प्रेरित गर्नुका साथै युद्ध होइन शान्तिका लागि, विनाश होइन निर्माणका डटेर लाग्न र आफ्नो स्वाभिमानलाई बाच्य राख्नको लागि आग्रह गरेका छन् । यसरी यस सङ्ग्रहका कविताका भावविधानका बारेमा बासुदेव त्रिपाठी यसो भन्दछन्, भाव, व्यञ्जना र शिल्पकौशलका दृष्टिले चाहिँ उनको कविताकला अझै कोपिला अवस्थामै मुस्कुराउँदै छ ।^५ स्थूल वस्तुतत्वको बोझ रहँदा रहँदै पनि सूक्ष्म भाव विधानको चासो उनमा व्युँभिरहेको छ । यिनै कारणले गर्दा उनको अन्तरधारा वस्तुवादी पारातर्फ प्रशस्त भुकेको छ, तर त्यसमा देश, समाज र विश्वको आर्दशका स्वर भने टड्करै छ । प्राकृतिक सुन्दरता, राष्ट्रियता, समाजसेवी, राष्ट्रसेवी र साहित्यकारप्रति श्रद्धा भाव, स्मृति, मानवीय समाज, संस्कृति, देशभक्ति, शान्तिको कामना यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा कुनै न कुनै रूपमा अभिव्यक्ति भएको देखिन्छ । साथै समसामयिक सम्पन्न सपना र विपन्न विपनाका तरङ्गमा उद्वेलित भावनाहरू यस सङ्ग्रहका कवितामा सङ्कलित (समावेश) छन् । कुनै पनि विषयवस्तु सादृश्य भएपछि त्यसबाट प्राप्त अनुभूतिमा आफैं मुछिएर सङ्गीतमय स्वकीय भाव तरङ्ग नै कलात्मक सहज भाषाका माध्यमद्वारा कवितामा व्यक्तिको हुनाले यस सङ्ग्रहका कविताहरू स्वच्छन्दतावादी भावधारातर्फ बढी उन्मुख रहेका छन् । उक्त भावलाई निम्न कवितांशले पुऱ्याएको छ :-

^५ ऐजन

(क) हे आमा ! तिमी गयौ नि ! कता खरानी बनेर
रोयौ रे ! तिमी मलाई भेट्न पाइन भनेर ।
त्यो तिम्रो कर्म रहेछ कस्तो देख्न नि ! पाइनौ
छोराको काँध चढेर तिमी जान नि । पाईनौ ।

(कोराभिन्नको उद्गार, पृ. ३४)

(ख) सम्झी-सम्झी शरद ऋतुको स्वच्छ मीठो विहान
गर्छे धर्ती शिशिर ऋतुको तुच्छ, तीतो बयान ।
आफ्नै प्यारो रवि किरणको राप ताप्ने नपाई
रुन्छे ऐले धुरुधुरु धरा अश्रु धारा बगाई ।

(धर्ती आकाश खोजिरहेछ, पृ. २०) ।

यसरी कविले वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहभिन्नका कवितामा कुनै विषयवस्तुसंग सम्बद्ध भई आत्मपरक र कतै कतै वस्तुपरक शैलीमा मनोभाव व्यक्त गर्ने क्रममा कतै प्राकृतिक सौन्दर्य कतै शान्ति, विकासको चाहना, कतै नेपाली वीर युवा पुस्तालाई राष्ट्रका लागि लड्न आह्वान गरेका छन् भने कतै वर्तमान परिस्थितिको समसामयिक चित्रण गरेका छन् । त्यसैगरी कतै अग्रज साहित्यकार, समाजसेवी, राष्ट्रसेवी आदिको गुनगान गाउँदै श्रद्धा संवेदना, स्मृति आदि भावको अभिव्यक्ति पनि कविले गरेका छन् । सांस्कृतिक चित्रण, राष्ट्रिय एकता, अखण्डता, मानवता, प्रकृतिप्रतिको ममतापूर्ण चित्रणका साथै राष्ट्रिय गौरव-गाथा स्वर्णिम संसारको परिकल्पना, उन्नत भविष्यको उद्देश्यमूलक चाहना र लोक कल्याणकारी भावना उनको भावगत विशेषता हो ।

३.६. भाषाशैली

भाषाशैली दृष्टिले बमबहादुर थापा जितालीको वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत कविताहरू सरल र सहज छन् । गद्यात्मक तथा पद्यात्मक दुवै शैलीमा लेखिएका उनका यस सङ्ग्रहका कविताले सकारात्मक सन्देश बोक्नुको साथै कतै विवशता, बाध्यता, गरीबी तथा अन्य कारणले पलायनको दिशा पनि देखाएका छन् । भावपूर्ण भाषा र लालित्यपूर्ण शैलीमा सरसता, सरलता, सहजता, कोमलता गेयात्मकता र सुन्दरताजस्ता जितालीका भाषागत विशेषता हुन् । यस कवितासङ्ग्रहका कविताका भाषाशैलीका सम्बन्धमा वासुदेव त्रिपाठी भन्दछन्, “उनले छन्दचेतना र नेपाली लेख्य व्याकरणका बीचको सामञ्जस्यको कौशल प्राप्त गर्ने दिशामा प्रशस्त प्रगति गरेका छन्, यस्ता कसर नगन्य रूपमा मात्र बाँकी छन् ।”^६ परिष्कृत भाषा र सुललित शैली-शिल्पका साथै उचित उपमा, अनुप्रास आदि अलङ्कारको सिर्जनाले उनका रचना सजिएका छन् । परिमार्जित शैली र भावसघनता थप्ने प्रयास उनले गरेका छन् । तत्सम्, तद्भव, आगन्तुक र भर्त्सा नेपाली शब्दहरूको प्रयोग गर्दै काव्यात्मक, आलङ्कारिक र आत्मपरक भाषाशैलीका माध्यमद्वारा कवितामा सम्प्रेषनीयता, रोचकता र स्तरीयता थप्ने प्रयास जितालीले गरेका छन् । यसका साथै कवितामा सकेसम्म सरल र सरस भाषाशैली अपनाएर आवश्यकता अनुसार पूर्णविराम, अल्पविराम, अर्धविराम, प्रश्न, उद्धरण तथा विस्मयादिबोधक आदि चिन्हको प्रयोग गर्दा भाव पक्ष सबल र बोधगम्य गराउने काम उनले गरेका छन् ।

यसरी यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा विभिन्न मूलका शब्दहरूको चयन गर्दै कलात्मक, सौन्दर्यात्मक, सङ्केतात्मक, सङ्गीतात्मक भाषाशैलीको प्रयोग गरी लयात्मक र गेयात्मक कविता रच्ने काम जितालीले गरेको स्पष्ट देखिन्छ । जसका

^६ ऐजन

लागि उनले आफ्ना कवितामा व्याख्यात्मक, वर्णनात्मक स्तुत्यात्मक (स्तुति), विवरणात्मक आदि आफ्नै विशिष्ट शैलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

३.७ कथनपद्धति

बमबहादुर थापा जितालीको वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहमा कविप्रौढोक्ति र कविनिबद्धप्रौढोक्ति दुवै कथनपद्धतिमा लेखिएका कविताहरू सङ्ग्रहीत छन् । यस सङ्ग्रहका कवितामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषको प्रयोग पाइन्छ, तापनि मुल रूपमा धेरैजसो कविता प्रथम पुरुषशैली वा कविप्रौढोक्ति कथन ढाँचामा व्यक्त भएका भेटिन्छन् ।

३.८. बिम्ब-प्रतीक तथा अलङ्कार योजना

जितालीले यस वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहमा कवितालाई सशक्त र भावप्रबल बनाउन विविध बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारको प्रयोग गरेका छन् । उनले बुद्ध, सीता, सावित्री, जनक, राम आदि मिथकीय बिम्बको प्रयोग गरेर कविता लेखेका छन् भने देशलाई कोपिलाबाट फर्काउँदै गरेको फूल, युवालाई हिउँदे घाम आदिजस्ता विविध प्रतीकको पनि प्रयोग गरेका छन् ।

मिथकीय बिम्ब प्रयोग भएको कवितांशः-

आमाकै काख-पोल्टामा जन्मे सीता र जनक
चुसाइ छाती हुर्कायौं आमा नेपाली खलक ।
नेपाली जाति फुकाइ छाती अगाडि सर्दछौं
दूधको भारा तिर्नको लागि प्रतिज्ञा गर्दछौं ।

(भुक्त दिन्नौ शिर कहिल्यै हामी नेपाली, पृ. ७२) ।

मेरो सपनामा असंख्य दश टाउकेहरू आउँछन्
सीता र सावित्री जस्ता
कति दिदी बहिनी हराउँछन्

कति काण्ड र पर्व घटेका हुन्छन्
म गन्न र भन्न समेत नसक्ने हुन्छु ।

(यहाँ के हुन्छ ? के हुन्न ?, पृ. ४९) ।

घुम्दा घुम्दै शरद ऋतुमा चाड आयो तिहार
आयो फिदैँ कुकुर पनि लौ ! पार माला तयार ।
कौवा आयो कपकप टिपी भात खायो रमाई
गाई गोरु पनि चउरमा खेल्न थाले अघाई ।

माथिको श्लोकमा साँस्कृतिक बिम्ब पाइन्छ । यस श्लोकमा शरद ऋतुसँगै
तिहार आएको र कुकुर, कौवा, गाई र गोरु पनि मिठो मसिनो अघाउन्जेलसम्म
खान पाएर रमाई रहेको साँस्कृतिक झलक दिने भएको हुनाले यस श्लोकमा
साँस्कृतिक बिम्ब छ ।

बेला त्रासद देखियो जब भयो जापानमा खल्वल
धर्ती थर्थर थर्किदा हुन गयो चौतर्फ कोलाहल ।
त्यो सानो बम पड्कदा पनि भयो संसार नै जर्जर
पानी आँसु बनी बग्यो बगरमा छाती जली हर्हर ।

(दोस्रो विश्व युद्ध, पृ. २८) ।

यहाँ त्यो सानो बम पड्कदाले भयावह र सन्त्रासमय परिवेशलाई सङ्केत
गरेको हुँदा आद्भूतिक बिम्ब पाइन्छ । दोस्रो विश्व युद्धको बेलामा जापानमा दुई
शहर हिरोसिमा र नागसिकीमा आणविक शस्त्रास्त्रको प्रयोगले संसार नै जर्जर
भएको भयावह स्थितिको सङ्केत बिम्बीय रूपमा अभिव्यक्त हुनु नै उपर्युक्त
उद्घरणको बिम्ब संयोजन योजनाको विशेषता हो ।

अलङ्कार प्रयोगका दृष्टिले कविले यहाँ शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारको
प्रयोग रहेका छन् । शब्दालङ्कारमा आद्य तथा मद्यानुप्रासको प्रयोगभन्दा

अन्त्यानुप्रासको प्रयोग अधिक मात्रामा गरेको पाइन्छ । अर्थालङ्कारका रूपक, उपमा, अत्युक्ति स्वभावोक्ति आदिको प्रयोग पाइन्छ । विभिन्न अलङ्कार प्रयोग भएका कवितांशहरू :-

अत्युक्ति अलङ्कार प्रयोग भएको कवितांश :

यो मेरो छाती चिरेर हेर नेपाल कस्तो छ
नेपाली जाति जन्मेको घर वैकुण्ठ जस्तो छ ।

(नेपाल कस्तो छ ?, पृ. ४६) ।

उक्त कवितांशका साथै सम्पूर्ण कवितामा नेपाल देश, जाति, भाषा, भेष, धर्म, चाड, प्रकृति आदिको अत्यन्त उत्कर्षका साथ वर्णन गरिएकाले समग्र कवितामा अत्युक्ति अलङ्कारको प्रयोग भएको छ ।

उपमा अलङ्कार प्रयोग भएका कवितांश

(क) प्यारो लाग्छ पराग पुष्पफलको छाया सफा, शीतल
राजा राम र रामराज्य सरिको नेपाल शान्ति स्थल ।
राजाको बरछाहरी मनि अहो ! फैलेर त्यो चाँदनी
यौटा ज्योति चिराग बन्छ जनको सौभाग्य रोशनी ।

(मेरो राजा बाँची राख, पृ. १२) ।

(ख) रातै जस्तो दिन पनि अहो ! हुन्छ कैल्यै उघारो
पातै छैनन् वन-कुसुमका पर्छ पापी तुसारो ।
ऐले धर्ती कतिकति कठै ! कष्ट भोगी रहेछ
डाँडा, पाखा, चउर हरियो देख्न खोजी रहेछ ।

(धर्ती आकाश खोजिरहेछ, पृ. २०) ।

उपयुक्त माथिका कवितांशहरूमा उपमा अर्थालङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ । कवितांश 'क' मा राजालाई राम र नेपाल राज्यलाई रामराज्यसँग तुलना

गरिएको छ । त्यसैले रामराज्यको गुण नेपालमा राजा र नेपाली राज्यमा आरोप गरेको छ । कवितांश 'ख' मा रातसँग पुस माघको दिनको तुलना गरिएका कारण उपमा अलङ्कार प्रयोग भएको छ ।

रूपक अलङ्कार प्रयोग भएको कवितांश :-

पसीना पोखे के हुन्न यहाँ ? मोती नै फुल्दछ
त्यो फूलमाथि भमरा रूपी शान्ति नै डुल्दछ ।

(नेपाल र नेपाली, पृ ३०) ।

उपयुक्त पङ्क्ति पुञ्जमा शान्ति (उपमेय) र भमरा (उपमान) बीच अभेद आरोप गरिएकाले रूपक अलङ्कार रहेको छ ।

यसरी बमबहादुर थापा जितालीको वसुन्धरा कवितासङ्ग्रहको समग्रमा अध्ययन गर्दा यस सङ्ग्रहभित्रका प्रायः कविताहरू वार्णिक छन्दमा रचिएका छन् । उनले सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा वर्णन, विवरण र आदर्श उपदेशका स्थूल सन्देशात्मकतालाई स्वतस्फूर्त रूपमा अभिव्यक्त गरेका छन् साथै युवाहरूलाई राष्ट्र-निर्माणका लागि बलियो मान्दै तिनीहरूलाई राष्ट्र निर्माणमा जुट्न पनि आग्रह गरिएको पाइन्छ । त्यसैगरी यिनका कवितामा नेपाली जातिको पुख्र्यौलीको वीरताको प्रदर्शन गरिएका वीर रसात्मक कविता पनि छन् । अग्रज साहित्यकार, समाजसेवी, राष्ट्रसेवीहरूप्रतिको स्मृति, श्रद्धा-भाव, प्रकृतिको विभिन्न आकार र स्वरूपको चित्रण, शान्तिको कामना, राष्ट्र, राष्ट्रियता, राष्ट्र विकास आदिलाई विषयवस्तु बनाइएका प्रस्तुत सङ्ग्रहका कवितामा औपदेशिक, नैतिक सन्देशका रूपमा आए पनि सबै नेपालीहरूलाई प्रगतितर्फ लम्कन आग्रह गरिएका छन् । यस कवितासङ्ग्रहमा समग्रमा अन्त्यानुप्रासको रमणीय र कुशल प्रयोग पाइन्छ । यसैगरी अधिकांश कवितामा व्यक्ति, वस्तु, प्रकृति, स्थान आदिको वर्णन वर्णानात्मक शैलीको प्रयोग भएकाले 'स्वभावोक्ति' अलङ्कार रहेको छ ।

यसरी अधिकांश स्थानमा प्रयुक्त अलङ्कारहरू 'अन्त्यानुप्रास' र 'स्वभावोक्ति' रहेको किटान गर्न सकिन्छ ।

धोती र टोपी हास्यव्यङ्ग्य कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण

वि.सं. २०४९ सालमा प्रकाशित बमबहादुर थापा 'जिताली' को दोस्रो प्रकाशित हास्यव्यङ्ग्य कवितासङ्ग्रह धोती न टोपीमा ३० वटा कविताहरू रहेका छन्। जसमा गद्य, पद्य, गीति धागोमा प्यारोडी र मुक्तकजस्ता रचनाहरू सङ्ग्रहीत छन्। यस कवितासङ्ग्रहमा उनका सवाइ लोकछन्दका २०, वर्णमात्रिक उपजाति छन्दको १, शार्दूलविक्रीडित छन्दका ३, मन्दाक्रान्ता छन्दको १ एवम् गीति लयको १ कविताका साथै गद्य लयका ४ वटा कविताहरू सङ्ग्रहीत छन्। यस सङ्ग्रहमा उनले वि.सं. २०४५ गाइजात्रादेखि चैत्र मसान्त २०४८ सालसम्मका कविताहरूलाई समेट्ने काम गरेका छन्। त्यसैगरी यसमा सङ्कलित सबैजसो कविताहरू विभिन्न पत्र-पत्रिकामा प्रकाशित भएका छन्। जसमा गोरखापत्र, युवा मञ्च, मधुपर्क, गरिमा, विमोचन, विमर्श, समीक्षा, युगसंवाद, पुनर्जागरण, भ्याङ्कुटी, भाँडभैलौ, मुस्कान आदि रहेका छन्। यस सङ्ग्रहमा सामाजिक समस्या, विकृति, विसङ्गति, आर्थिक समस्या, राजनीतिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रमा देखा परेका विकृति-विसङ्गतिप्रति हास्य-व्यङ्ग्य भावमा व्यक्तिगत स्वार्थमा डुबेर नेपाली भाषा साहित्य सेवामा संलग्न तथा कर्मठ कर्ममा रत हुने समाजसेवी एवम् राष्ट्र सेवकहरूको यथार्थ जीवनी उदाङ्गो पारिएको छ। आयामका हिसाबले यस सङ्ग्रहका कविताहरू कुनै छोटो र कुनै मध्यम आयामका कविताहरू छन्।

जितालीको यस कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूको शीर्षक, छन्द, लय तथा श्लोक सङ्ख्याका आधारमा उनका कविताहरूको सूची यस प्रकार रहेको छ :

लय	छन्द	कविता शीर्षक	श्लोक संख्या
पद्य लय (वर्णमात्रिक)	उपजाति	प्रश्नोत्तर/प्यारोडी	चतुष्पदी ५ श्लोक कविता सङ्ख्या १
	मन्दाक्रान्ता	देश यो सप्रिने छ (समस्यापूर्ति)	चतुष्पदी श्लोक सङ्ख्या २ कविता सङ्ख्या १
	शार्दूलविक्रीडित	दुई प्यारोडीको सुई, रामायण वृद्धकाण्ड, हन्तकालीको महिमा	२+५+४≠ जम्मा चतुष्पदी श्लोक सङ्ख्या -११ कविता सङ्ख्या -३
गीति कविता	गीति लय	डरायो कि हरायो	श्लोक सङ्ख्या चतुष्पदी-४ कविता सङ्ख्या -१
लोक लयका कविताहरू	सवाई	दशै कि दशा रु, हाल चाल, गाउँ खाने कथा, म त पशु पो भएछु, शहर खाने कथा, कर्के टोपी, नीति/निर्देशन, दुईवटा घोचा, काठमाडौंको गति, हिजो, आज, भोलि, मान्छेको मपाई, गोरु जात्रा, लौ हेर ! म कस्तो छु, भोट दिनु नोट लिनु, भण्डाफोर, अप्रिल फूल, धोती न टोपी, चर्चित हुने काइदा	(द्विपदी श्लोक ९+१६+७+७+७+८+७ +४+९+४+४+४) चतुष्पदी +५+१०+६+७+६+६+६ जम्मा श्लोक सङ्ख्या-१३७ कविता सङ्ख्या-२०
गद्य लयका कविताहरू	गद्य लय	कस्तो लाग्छ, एउटा पोको, पाँच मनको नाँच, सत्य शिवं सुन्दर	१+१+२+१ जम्मा श्लोक सङ्ख्या -१ कविता सङ्ख्या - ४

बमबहादुर थापा जितालीले दोस्रो कविता तत्वका आधारमा अध्ययन तथा विश्लेष गरिएको छः

४.१ शीर्षक

बमबहादुर थापा जितालीले दोस्रो कवितासङ्ग्रहको नाम धोती न टोपी राखेका छन् । यस कवितासङ्ग्रहको शीर्षकले प्रतीकात्मक अर्थ बहन गरेको छ । यसको शीर्षकले एकातिर स्वयम् कविको आर्थिक अवस्थाप्रति प्रष्ट पार्ने काम गरेको छ भने अर्कोतिर नेपाली भाषा साहित्य सेवामा सङ्लग्न तथा कर्मठ कार्यमा रत हुने समाजसेवी एवम् राष्ट्र सेवकहरूको यथार्थ जीवनी उदाङ्गो पार्ने काम गरेको छ । यस सङ्ग्रहका कविताहरूमार्फत कविले जुवा र जाँडदेखि नेताको गलगाँड सम्मका कालाकर्तृतलाई ढण्डेसो खुस्कने गरी दिएका छन्; दनदनाएर दनक । यो खुस्कने क्रममा हाँसो फुस्कने ढङ्गले छन्दोबद्ध कविताको रङ्ग भरेका छन् । त्यसैगरी यस कवितासङ्ग्रहका विभिन्न कविताहरूमध्ये एउटा कविता 'धोती न टोपी' शीर्षकको कविता रहेको छ जसले गर्दा यसको शीर्षक सार्थक रहेको देखिन्छ ।

४.२. संरचना

बमबहादुर थापा जितालीको धोती न टोपी कवितासङ्ग्रह आवरण पृष्ठ, भूमिका खण्ड तथा विषयसूचीसहित जम्मा ६८ पृष्ठमा संरचित भए पनि मूल वा रचना खण्ड चाहिँ ५१ पृष्ठमा संरचित छ । यसमा तीन हरफदेखि ४० हरफ सम्मका जम्मा ३० वटा कविताहरू सङ्गृहीत छन् । यी कविताहरूमध्ये 'कस्तो लाग्छ' (पृ. ९) तीन हरफको संरचनामा संरचित छ भने 'लौ हेर ! म कस्तो छु' (पृ. १९-२१) ४० हरफको सबैभन्दा लामो संरचनामा संरचित छ । यस सङ्ग्रहका केही कविताबाहेक सबैजसो कविताहरू मभौला आयाम भएका छन् । यस कवितासङ्ग्रहको संरचना भन्नाले यसमा सङ्कलित कविताहरू र यिनैबाट निर्मित सिङ्गो सङ्ग्रहको आकार बन्ने हुँदा यस सङ्ग्रहका कविताहरूलाई हेर्दा बाह्य संरचनामा चारवटा गद्यलय र अनय सबै पद्य तथा गीतिलयलाई आत्मसाथ गरी आवश्यकता अनुसार श्लोक तथा अनुच्छेदहरूको लयगत विस्तारका साथै

कथनगत विस्तार पनि रहेको छ । कवितामा प्रयुक्त छन्दमा सवाई लोकलयका साथै उपजाति, शार्दूलविक्रीडित, मन्दक्रान्ताजस्ता छन्द रहेका पाइन्छन् । तर यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा कहीं-कहीं छन्दभङ्गको क्रम रहेको पनि देखिन्छ । यसरी लघुत्तमदेखि लघु कविता यात्रामा ३० वटा लामा छोटो कविता र जम्माजम्मी ५२७ पङ्क्तिमा संरचित प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा संगठित र परिपुष्ट आन्तरिक संरचना पाइन्छ भने विभिन्न समसामयिक भाव प्रस्तुत गर्नु कवि जितालीको संरचनागत कला भल्किएको छ ।

४.३. विषयवस्तु

बमबहादुर थापा 'जिताली'ले आफ्नो वरिपरिको जीवन अगत्मा देखा परेका सामाजिक समस्या, विकृति र विसङ्गति, आर्थिक समस्या, राजनीतिक, प्रशासनिक, धार्मिक, विसङ्गति र विकृति तथा आफ्नो जीवन-जगत्का अनुभव र भोगाइका क्रममा आई परेका समस्या तथा चुनौतीहरू आदिलाई समेटेर आफ्ना कविताका विषयवस्तु बनाएका छन् । यस कवितासङ्ग्रहभित्र सङ्कलित कविताका शीर्षकहरूलाई विषयगत आधारमा यसरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

४.३.१. सामाजिक, आर्थिक समस्या तथा विकृति विसङ्गतिसँग सम्बन्धित कविताहरू

जितालीको यस कविता सङ्ग्रहभित्रका धेरैजसो कविताहरूमा समाजमा देखिने समस्या, विकृति र विसङ्गतिलाई मूल विषयवस्तु बनाई रचना गरिएका विषय पाइन्छन् । उनका यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा 'दशा कि दर्शै ?', 'मान्छेको मपाई', 'दुई प्यारोडीको सुई', 'कस्तो लाग्छ ?', 'गोरु-जात्रा', 'लौ हेर ! म कस्तो छु', 'एउटा पोको', 'म त पशु पो भएछु', 'कर्के टोपी', 'पाँच मनको नाँच', 'डरायो कि हरायो', 'हन्तकाले महिमा', 'नीति/निर्देशन', 'देश यो सप्रिने छ' 'काडमाण्डुको गति', 'धोती न टोपी' आदि सामाजिक, आर्थिक समस्या र विकृति तथा विसङ्गतिसँग सम्बन्धित कविताहरू हुन् । यसका केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ :

पैसा भए चामल छैन, चामल भए मासु
गाई जात्रै दशैं बन्यो मिली हाँसो-आँसु
कसैलाई दशैं आयो, कसैलाई दशा
कन्ट्रोलको लाइनमा सुके सबै नसा

(दशा कि दशैं ?, श्लोक १, २ पृ. ३) ।

प्रस्तुत कवितांशमा आर्थिक स्थिति बलायो हुनेहरूका लागि दशैं हाँसो हुने र आर्थिक स्थिति कमजोर हुनेहरूका लागि दशैं आँसु हुने यथार्थ कुरा व्यक्त गरेको पाइन्छ । त्यसैले गरिब, दीन-दुःखीलाई दशैं, दशैं नभएर दशाका रूपमा भित्रिएको हुन्छ । जसमा आर्थिक अभावका कारण कन्ट्रोल गरी सबै कुरा पुऱ्याउनु पर्दा शरीरका नसा समेत सुकेको तथ्यलाई कविले व्यक्त गरेका छन् ।

जाँडै हो रसिलो त सर्वजनको अमृतसरीको पनि
प्राणै हो कलिको विशुद्धपनको धोकी रहू तन्तनी
गाँजा, भाड, सुरा लिएर सँगमा सुर्ता नमानी रहूँ
ध्यापै हो बुझ कामधेनुसरिको सानान्द तानीरहूँ ।

(दुई प्यारोडीको सुई, जाँडको महिमा, श्लोक १, पृ. ७) ।

प्रस्तुत कवितांशमा सामाजिक क्षेत्रमा देखा परेका विकृतिलाई विषयवस्तु बनाई कविले जाँड, गाँजा, भाड, सुरापानले गर्दा समाजमा देखा परेको मानवीय कुप्रवृत्तिलाई उदाङ्गो पार्ने काम गरेका छन् ।

४.३.२. राजनीतिक तथा प्रशासनिक विकृति र विसङ्गतिसँग सम्बन्धित कविताहरू

जितालीको यस कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा राजनीतिक तथा प्रशासनिक विकृति र विसङ्गतिसँग सम्बद्ध कविताहरू पनि रहेका छन् । जसका केही उदाहरणहरू निम्न छन् : 'हाल चाल', 'भोट दिनुस् : नोट लिनुस्', 'भण्डाफोर', 'सत्य शिव सुन्दर' आदि कविताहरूमा राजनीतिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रमा देखा परेका विकृति र विसङ्गति सम्बद्ध कुरा उल्लेख गरिएको छ; जस्तै :

करभन्दा पनि मीठो भन्सारको सेवा
नेता नाइके भएपछि मिल्छ मीठो मेवा
पीपल पाते नेताहरू हुन्छन् यहाँ खाँटी
क्षेत्रपाटी भन्दा ठूलो छैन अर्को पाटी ।

(हाल चाल, श्लोक २ र ७ पृ. १०, ११) ।

नेताहरूले गर्दा विभिन्न सरकारी कार्यलयहरूमा भ्रष्टाचार बढेको कुराको यथार्थ अभिव्यक्ति कविले माथिको कवितांशमा गरेका छन् । त्यसैगरी राजनीति गर्ने नाउँमा जथाभावी पाटी दर्ता गराउने र ती पार्टीहरू काठमाडौंको क्षेत्रपाटीभन्दा ठूलो नभएको तथ्यलाई पनि उदाङ्गो पारेका छन् । तत्कालीन समयको परिपाटी अहिलेको नेपाली राजनीति तथा प्रशासनमा पनि कायमै रहेको पाइन्छ । यसरी कविले नेपाली राजनीतिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रमा देखिने विकृति तथा विसङ्गतिलाई विषयवस्तु बनाई कविता रचना गरेका छन् ।

आजभोली सबैलाई नभै हुन्न नोट
नोट दिन सक्नेलाई दिनुपर्छ भोट
मैले जस्तो नेपालमा कल्ले गयो कर्म ?
आजसम्म घूस खा'को छैन धरोधर्म ।

सदस्यले भरिएको चौध अञ्चल मेरो
नजित्ने त कुरै छैन सुरा पार्टी मेरो ।
जनताले बुझेका छन् बोटलको गुन
मैले जिते देशैभरि फल्छ सुनै सुन ।

(भोट दिनुस् : नोट लिनुस्, श्लोक १, ३, पृ. ३३-३४) ।

यी माथिका श्लोकहरूमा कविले नेपालका राजनीतिक पार्टीहरूले चुनावमा भोट माग्दा जनतालाई निकै ठूला ठूला आश्वासन दिनका लागि मीठो बोल्ने, जनताको अति नजिक हुन खोज्ने प्रवृत्तिको चित्रण गर्नुका साथै कामले जनताको मन जितेर भोट माग्ने नभई पैसाले भोट किनेर चुनाव जित्छन् भन्ने कुरालाई देखाउन पनि खोजेका छन् । जुन कुरा अहिलेसम्म पनि नेपालका राजनीतिक पार्टीका नेताहरूमा कायमै रहेको पाइन्छ ।

४.३.३ गाउँ तथा शहर खाने कविताहरू

जितालीको य स कवितासङ्ग्रहभित्रका केही कविताहरू गाउँ तथा शहर खाने किसिमका पनि छन् । जसमा 'गाउँ खाने कथा' र 'शहर खाने कथा' रहेका छन् । यिनैका केही श्लोकहरूलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) बिरालाको ढाडे भनूँ ढाडे पनि हैन
कोरेलीको पछि लाग्छ, साँढे पनि हैन ।

के हो ?

(गाउँ खाने कथा, श्लोक ६, पृ. १८) ।

(ख) जति जति पाक्दै गयो उति हुने काँचो
जति जति फाँचो भयो उति हुने खाँचो

क्या हो ?

(शहर खाने कथा, श्लोक १, पृ. २५) ।

४.३.४. समयसँग सम्बन्धित कविताहरू

जितालीको यस कवितासङ्ग्रहभित्रका केही कविताहरू नेपालको सामाजिक तथा राजनीतिक क्षेत्रमा रहेका विकृति र विसङ्गतिलाई तुलनात्मक रूपमा अध्ययन गरी लेखिएका छन् । जसमा हिजो, आज र भोलि रहेका छन् । यिनै तीन कविताका केही श्लोकहरूलाई यसरी देखाउन सकिन्छ :

बंगुरले विकासको गर्दै थियो शुरु
बोकाहरू दाईं गर्थे, गोरु बन्थे गुरु ।
कोटभन्दा पनि उच्चो पेटीकोट थियो
पेटीकोटको जुम्रो पनि मोटाएको थियो ।

(हिजो, श्लोक १ र ३, पृ. ४७) ।

चोरलाई चौतारो छ, साधुलाई सुली
महंगीले नाघेको छ उच्च हिमालचुली ।
स्वतन्त्रता पाए पनि रोटीको छ पीर
धोती टोपी गुमे पनि उठेको छ शीर ।

(आज, श्लोक २ र ४, पृ. ४८) ।

भोलि पुराण भन्दा ठूलो पुराण छैन कुनै
“भोलि भोलि” भन्दा राम्रो बोली छैन कुनै ।

(भोलि, श्लोक १, पृ. ४९) ।

प्रस्तुत माथिका कवितांशहरूमा कविले भूत, वर्तमान र भोलिवादको कुराहरूलाई यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.३.५. नेपाली भाषा-भेष साहित्यमा देखिएका विकृति तथा विसङ्गतिसँग सम्बन्धित कविताहरू

जितालीको यस कवितासङ्ग्रहभित्रका केही कविताहरू नेपाली भाषा साहित्यमा देखिएका विसङ्गति सम्बन्धी कविता रहेका छन् । जसमा 'दुईटा घोचा' (भाषा:, भेष), 'अप्रिल फूल' र 'चर्चित हुने काइदा'मा यस किसिमको भाव पाइन्छ । यिनै कविताका केही श्लोकहरूलाई यसरी हेर्न सकिन्छ; जस्तै :

(क) गाई गोरु सर्पहरू आफ्नै बोली बोल्छन्
नेपालमा भ्यागुताले हिन हिन्दी बोल्छन् ।
भानुभक्तलाई अचेल हेप्न थालिसके
राष्ट्रभाषा छाडेपछि बाँकी अब छ के ?

(दुईटा घोचा भाषा श्लोक १, २ पृ. ३९)

(ख) छन्द, रस अलङ्कार परपर सार्नु
नबुझिने भाषा लेखी अलमल्ल पार्नु
हिन्दी, उर्दू, अङ्ग्रेजीको उल्था गर्नु अनि
आफ्नै नाउँमा छपाउनु आफ्नै कृति भनी ।

(चर्चित हुने काइदा, पृ. ५०) ।

(ग) आफ्नो ग्याङ् बाहिरका कविलाई न्याक्नू
सरल र सरसिला काव्यलाई फ्याँक्नू
लय-युक्त कविताको जरो समेत खन्नू
जस्तो मौसम बदलिन्छ तेस्तै-तेस्तै बन्नू ।

प्रस्तुत माथि उल्लेखित उदाहरण 'क' का कवितांशहरूमा नेपाली भाषामा देखिएको विकृतिलाई देखाउन कविले खोजेका छन् । जसमा गाई, गोरु, सर्पहरू आफ्नै बोली बोल्ने तर नेपालमा भ्यागुताले हिन्दी बोले जस्तै नेपालीले पनि नेपाली भाषाको उपेक्षा गर्दै आएका छन् अर्थात् भानुभक्तको शैली र शिल्पलाई

हेप्न थाले भने पछि नेपालको राष्ट्रभाषा के नै बाँकी छ ? भन्ने भाव कविले व्यक्त गरेका छन् । त्यसैगरी उदाहरण 'ख' मा कविले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा देखिएका विकृतिलाई देखाउन खोजेका छन् । जसमा कविले नेपाली साहित्यकारहरूले छन्द, रस, अलङ्कारलाई छाड्दै क्लिष्ट तथा जटिल भाषामा साहित्य रचना गरेकाले त्यस्ता कृतिहरू बुझ्न गान्हो हुने तथा अन्य भाषा साहित्यको उलथा गरी आफ्नो नाममा कृति छपाउने कुरालाई अभिव्यक्त गरेका छन् । त्यस्तै उदाहरण 'ग' मा पनि साहित्यका क्षेत्रमा देखिएको विकृति र विसङ्गतिलाई कविले देखाउन खोजेका छन् ।

४.३.६. गाई-जात्रा (प्यारोडी) हास्यव्यङ्ग्यसँग सम्बन्धित कविताहरू

त्यसैगरी जितालीको यस कवितासङ्ग्रहभित्रका केही कविताहरू गाई-जात्रा प्यारोडी हास्यव्यङ्ग्यसँग पनि सम्बन्धित रहेका छन् । जसमा 'प्रश्नोत्तर' (प्यारोडी), 'दुई प्यारोडीको सुई' (जाँडको महिमा, आजको सन्देश), 'रामायण-बृद्धकाण्ड' (प्यारोडी), 'हन्तकाले महिमा' (प्यारोडी) रहेका छन् । यिनै कविताका केही श्लोकहरूलाई पनि यसरी हेर्न सकिन्छ, जस्तै

(क) प्रख्यात नाउँ नरमा छ कस्को ?

नौ लाख भेटी घरमा छ जस्को ।

को हो धनी त्यो सबले कह्याको ?

नेपाल जस्ले छ चुसी रह्याको ।

प्रश्नोत्तर (प्यारोडी), श्लोक १, पृ. १ ।

(ख) एक दिन् नारद भट्टिमा पसिगाया जाँडको लिऊँ स्वाद् भनी

ब्रम्हा ताहि थिया त्यसै बखतमा घ्याम्पो समाया पनि ।

क्या चाख्छौँ तिमी शुद्ध ब्राम्हण भई मर्जी भयाथ्यो जसै

ब्रम्हाको करुणा बुझेर ऋषिले घ्याम्पो बुझाया तसै ।

(रामायण-बृद्धकाण्ड प्यारोडी, श्लोक १, पृ. १५) ।

प्रस्तुत माथि उल्लेखित उदाहरण 'क' को कवितांश भानुभक्त आचार्यको 'प्रश्नोत्तर' कविताको प्यारोडी कविता हो । जसमा समाजमा देखिएका विकृति र विसङ्गतिलाई कविले प्रश्नोत्तरका माध्यमबाट देखाउन खोजेका छन् । उनले उक्त कवितांशमा धेरै रूपैया पैसा हुने अर्थात् धनी मानिस नै मानिसहरूमा प्रख्यात हुन्छ भन्न खोजेका छन् । त्यसैगरी जसले नेपाललाई अनेक ठाउँमा भ्रष्टाचार गरी चुसी रहेको छ उही मानिस नै धनी हो भन्ने कुरा पनि कविले व्यक्त गरेका छन् । उदाहरण 'ख' को कवितांश भानुभक्त आचार्यकै कृति रामायणको बालकाण्डको प्यारोडी कविता हो । यस कवितामा पनि कविले सामाजिक विकृतिलाई नै देखाउन खोजेका छन् । उनले उक्त कवितांशमा ब्राम्हण जातिले आफ्नो धर्म छाडी जाँड रक्सी खान थालेको यथार्थ तथ्यलाई अभिव्यक्त गरेका छन् ।

यस कवितासङ्ग्रहका कवितामा पाइने विषयवस्तुमा विविधता पाइन्छ । जितालीका यस कृतिको एउटै कविताभित्र पनि विविध विषयवस्तु रहेको पाइन्छ ।

४.४. छन्द तथा लय विधान

बमबहादुर थापा जितालीले लयमा उत्कृष्टता ल्याउन विविध छन्दको प्रयोग गरेर कविता लेखेका छन् । उनले वार्षिक भनिने वर्णमात्रिक छन्द भित्रका उपजाति, शार्दूलविक्रीडित र मन्दाक्रान्ता छन्दका साथै लोकछन्दमा सवाईको प्रयोग गरेका छन् । उनले यस सङ्ग्रहभित्र गीतिलय र गद्यलयका कविताहरूलाई पनि समेटेका छन् । उनको यस सङ्ग्रहभित्र शार्दूलविक्रीडित छन्दका ३, उपजाति छन्दको १, मन्दाक्रान्ता छन्दको १, गीतिलयको १, सावाई छन्दका २० र गद्यलयका ४ गरी जम्मा ३० वटा कविताहरू छन् । उनका कवितामा अनुप्रासको प्रयोग पाइन्छ जसले कविताको अन्तर्लयलाई अझ स्पष्ट र सुबोध तथा आस्वाद्य तुल्याएको छ । विशेष गरी अन्त्यानुप्रासको बाहुल्य रहेका कविताहरू यस सङ्ग्रहभित्र बढी मात्रामा भेट्न सकिन्छ ।

उदाहरणका लागि विविध छन्द प्रयोग गरी लेखिएका कविताका केही नमूनाहरू:

शार्दूलविक्रीडित छन्दको प्रयोग गरेर लेखिएको कविताको उदाहरण:

खाँचो कति हुँदैन, धोक्न सहजै मिल्ने छ जहाँ पनि
अत्याचार, अधर्मका परिधिमा बन्ने छ मान्छे धनी
भ्रष्टाचार, कुकर्ममा रत हुनन् कोही त बेस्यामहा
जाँडैलाई त धर्म मानिरहनन् खेलेर पल्लू तहाँ ।

(रामायण-बृद्धकाण्ड प्यारोडी, श्लोक ३, पृ १६) ।

सवाई छन्दको प्रयोग गरेर लेखिएको कविताको उदाहरण:

आज मैले रौसी-रौसी रक्सी धोक्दाखेरि
मेरी कान्छी श्रीमतीले गाली गरी केरी
गाँस, वास, कपासको किन वास्ता छैन ?
स्वास्थ्य, शिक्षा सुरक्षाको पनि चिन्ता छैन ?

(लौ हेर ! म कस्तो छु, श्लोक १ पृ १९) ।

छन्दमा कविता रचना गर्दा जितालीले छन्दलाई सहज र सरल रूपमा लिएका छन् । छन्दले भावलाई किचेको पाइदैन । छन्दसँगै कविताको भाव सहजै प्रकट भएको छ । शाब्दिक जञ्जाल छाडेर चमत्कार बिम्ब प्रतीकको प्रयोग सहज अलङ्कार, व्यञ्जना र सरलतातिर जितालीको ध्यान पुगेको छ ।

जितालीको यस सङ्ग्रहका कविताहरू प्रायः जसो छन्दबद्ध छन् र लय हालेर सजिलै वाचन गर्न सकिन्छ । जितालीका कविताहरूमा अन्त्यानुप्रास र छन्दको राम्रो प्रयोग भएकाले उनका कविताहरू लय हालेर सजिलैसँग वाचन गर्न सकिन्छ, जस्तै:

डाँका, हूल बिना मनुष्य-ममता सत्कर्म जान्दैन त्यो
बिन्ती भाउ गरुन् भुकेर जनता सो सन्न मान्दैन त्यो ।
थुप्रोमा उदिनी ठिटी र नठिटी रोजेर छान्दैन त्यो ।
नाता जाँचा गरी समस्त नबुभी बिसेर तान्दैन त्यो ।

(हन्तकाले महिमा श्लोक १, पृ. ३१) ।

माथिको प्रस्तुत पद्यात्मक कवितांशमा प्रयोग भएको शार्दूलविक्रीडित छन्द र जान्दैन त्यो, मान्दैन त्यो, तान्दैन त्यो जस्ता अन्त्यानुप्रास मिलेका शब्दहरूले कवितामा मिठास उत्पन्न भएको छ । यसरी छन्दमा भएका कवितामा अन्त्यानुप्रास नै लय विधानमा परिचायक बनेका छन् ।

४.५. भावविधान

कविताको मुख्य तथा अनिवार्य तत्वको रूपमा भावविधानलाई लिइन्छ । कवि बमबहादुर थापा जितालीको यस कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत कविताहरूमा भिन्न भिन्न भाव रहेका छन् ।

यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूमा कविले सामाजिक, राजनीतिक, क्षेत्रमा देखा परेका विकृति र विसङ्गतिको यथार्थ तथ्यलाई उदाङ्ग पाउँदै व्यक्तिगत स्वार्थमा होइन राष्ट्रिय हितमा लाग्न समाजसेवी एवम् राष्ट्र सेवकहरूलाई आग्रह गरेका छन् । त्यसैगरी सामाजिक समस्या, आर्थिक समस्याको जीवन्त चित्रण पनि कविले गरेका छन् साथै यसका अतिरिक्त नेपाली भाषा, भेष-साहित्य सेवामा देखा परेका विकृतिलाई पनि यथार्थ रूपमा देखाउन कविले खोजेका छन् ।

कविले सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, साहित्यिक भाषिक विकृतिप्रति व्यङ्ग्य गरी त्यसप्रति विद्रोह गरेका छन् । कविले आफ्ना मनमा उत्पन्न भावलाई सहज रूपमा कवितामा उतारेका छन् । कविले आफ्ना कविताका माध्यमद्वारा

समाजमा देखिएका समस्या, विकृति, विसङ्गतिका साथै कवि स्वयम्को जीवन भोगाइका तीता मिठा अनुभवहरूलाई पनि समेट्ने काम गरेका छन्। उनले आफ्ना कविताहरूका माध्यमबाट आफ्नो जीवन भोगाइको क्रममा देखिएका उतार-चढावलाई पनि समेट्न काम गरेका छन्। कवि जितालीको यस कवितासङ्ग्रहमा भएका कविताहरूको केन्द्रीय भावलाई हास्यव्यङ्ग्य शैलीमा सुबोध्य र सरल रूपमा प्रकट गरेको पाइन्छ।

४.६. भाषाशैली

भाषाशैली दृष्टिले बमबहादुर थापा जितालीको धोती न टोपी कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत कविताहरू सरल र सहज छन्। उनका यस कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूलाई जुनसुकै पाठकले पनि सजिले पढेर बुझ्न सक्छन्। कविले कवितामा सरल भाषाशैलीको प्रयोग गरे तापनि उनका कविताहरू छन्दबद्ध छन्। हास्य-व्यङ्ग्यमा भाषाले विशेष भूमिका खेलेको हुन्छ। भाषामा जब विचलन आउँछ तब व्यङ्ग्यको निर्माण हुन्छ भन्ने जितालीले यस सङ्ग्रहका कवितामा भाषामा जब विचलन आउँछ तब व्यङ्ग्यको निर्माण हुन्छ भन्ने जितालीले यस सङ्ग्रहका कवितामा भाषामा विचलन ल्याई हास्य-व्यङ्ग्य भाव उत्पन्न गराएका छन् तर यिनका कवितामा हास्यभावभन्दा व्यङ्ग्य भावको उपयुक्त किसिमले प्रयोग भएको पाइन्छ। परिस्कृत भाषा र सुललित शैली-शिल्पका साथै उचित उपमा, अनुप्रास आदि अलङ्कारको सिर्जनाले उनका रचना सजिएका छन्। परिमार्जित शैली र भावा सघनता थप्ने प्रयत्न उनले गरेका छन्। तद्भव, तत्सम, आगन्तुक र भर्रा नेपाली शब्दहरूको प्रयोग गर्दै काव्यात्मक, आलङ्कारिक र आत्मपरक भाषाशैलीका माध्यमद्वारा कवितामा सम्प्रेषणीयता, हास्य-व्यङ्ग्यात्मकता र स्तरीयता थप्ने प्रयास जितालीले गरेका छन्। कवितामा आवश्यकता अनुसार पूर्णविराम, अल्पविराम, प्रश्न, उद्घरण तथा विस्मयाबोधक आदि चिन्हको प्रयोग गरी भाव पक्ष सबल र बोधगम्य गराउने काम उनले गरेका छन्।

यसरी यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा कविले विभिन्न मूलका शब्दहरूलाई प्रयोग गर्दै कलात्मक, सौन्दर्यात्मक, सङ्केतात्मक र सङ्गीतात्मक भाषाशैलीको प्रयोग गरी लयात्मक र गेयात्मक कविता रच्ने काम गरेका छन् । जसका कारण कविले आफ्ना कवितामा वर्णनात्मक, विवरणात्मक विशिष्ट शैलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

४.७ कथनपद्धति

बमबहादुर थापा जितालीको यस धोती र टोपी कवितासङ्ग्रहमा कविप्रौढोक्ति र कविनिबद्ध-प्रौढोक्ति दुवै कथन पद्धतिमा लेखिएका कविताहरू सङ्ग्रहीत छन् । यस सङ्ग्रहका कवितामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषको प्रयोग पाइन्छ तापनी मूलरूपमा धेरैजसो कविता तृतीय पुरुष शैली वा कविप्रौढोक्ति कथन ढाँचामा व्यक्त भएको भेटिन्छ ।

४.८ बिम्ब-प्रतीक तथा अलङ्कार-विधान

कवितालाई सशक्त र भावलाई प्रबल बनाउने एउटा विधान भनेको बिम्ब-प्रतीक र अलङ्कार-विधान हो । अलङ्कारले कवितामा सुन्दरता उत्पन्न गराउँदछ । बिम्ब-प्रतीक कविको अन्तरदृष्टिलाई स्पष्ट पार्न सहयोगी रहन्छन् । कवितामा कविले कवितालाई सशक्त र भावप्रबल बनाउन जीवनजगत्का विविध बिम्ब, प्रतीकहरूको प्रयोग गरी आफ्ना अनुभूतिहरू व्यक्त गरेका छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा पनि कवि बमबहादुर थापा जितालीले भिन्न भिन्न बिम्बहरूको प्रयोग गरी प्रस्तुत गरेका छन्, जस्तै:

जबसम्म शकुनिको कप्टी पासा चल्ला

तब सम्म नेपालीको कोटि आशा ढल्ला ।

(भोलि, श्लोक २, पृ. ४९) ।

प्रस्तुत कवितांशमा कविले मिथकीय बिम्बको प्रयोग गरी भाव र अर्थलाई गाम्भीर्य बनाउने काम गरेका छन् । जसमा कविले पूर्वीय मिथकसँग सम्बन्धित

शकुनीको प्रयोग गर्दै नेपालमा पनि शकुनीको जस्तो कपटी पासा जबसम्म चलिरहन्छ तबसम्म नेपालीहरूको कोटि आशा ढल्ला भन्ने सम्भावित कुरालाई बिम्बमार्फत प्रकट गरेका छन् ।

जाँडै हो रसिलो त सर्वजनको अमृतसरीको पनि
प्राणै हो कलिको विशुद्धपनको धोकीरहू तन्तनी
गाँजा, भाड, सुरा लिएर संगमा सुर्तानमानीरहू
ध्याम्पै हो बुभ्रु कामधेनुसरिको सानन्द तानीरहू ।

(दुई प्यारोडीको सुई (जाँडको महिमा), श्लोक १, पृ. ७ ।

यस श्लोकमा कविले जाँडलाई अमृत र ध्याम्पोलाई कामधेनुको प्रतीकका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

कोठाभिन्न सुती सुती पैसा कमाउने
जति पैसा कमाए पनि एड्सले समाउने
क्या हो ?

(शहर खाने कथा, श्लोक ४, पृ. २५) ।

प्रस्तुत कवितांशमा यौन बिम्बको चरमरूप प्राप्त गर्न सकिन्छ । कोठाभिन्न सुती यौन व्यवसाय गर्ने स्त्रीको यथार्थ चित्रण उक्त कवितांशमा पाइन्छ ।

घोडा बस्छ तबेलामा चना चपाएर
गोरु रुन्छ धुरुधुरु खान नपाएर
'गर्ने गोरु खाने घोडा' उखानको मर्म
जति बुभ्यो उति सर्भ लाग्छ धरोधर्म ।

(गोरु जात्रा, श्लोक १, पृ. १३) ।

माथिको कवितांशमा उखानको प्रयोग गरी सामाजिक यथार्थलाई उद्घाटन गरिएको छ । त्यसैले उखानको प्रयोग गर्नु ग्राम्यबिम्ब हो ।

पीपलपाते नेताहरू हुन्छन् यहाँ खाँटी
क्षेत्रपाटीभन्दा ठूलो छैन अर्को पाटी ।

(हालचाल, श्लोक ७, पृ. ११) ।

प्रस्तुत कवितांशमा वर्तमान युग जीवनका विकृति, विसङ्गतिलाई
देखानउन राजनीतिक क्षेत्रलाई विषयवस्तु बनाई समसामयिकता र यथार्थता
भक्तिकाले समसामयिक र यथार्थबिम्बको प्रयोग पाइन्छ ।

छत्तीस छन्दको छहरा कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण

वि.सं. २०६७ मा प्रकाशित बमबहादुर थापा 'जिताली'को पाँचौ कृति छत्तीस छन्दको छहराभिन्न छपन्नवटा कविताहरू रहेका छन्। यस सङ्ग्रहमा धार्मिक, नैतिक, सामाजिक, राजनीतिक आदि चेत बोकेका कुनै लामा आयामका र कुनै छोटो आयामका कविताहरू सङ्ग्रहित छन्। यस कवितासङ्ग्रहमा उनका शास्त्रीय वर्णमात्रिकमध्ये कति प्रचलित र कति अप्रचलित छन्, जसमा शार्दूलविक्रीडित छन्दमा २१, मन्दक्रान्ता छन्दका ७, अनुष्टुभ छन्दका २०, उपजाति छन्दको १, शिखरिणी छन्दका २, चित्रलेखा छन्दका १, वंशस्थ छन्दका ३ र मिश्रित छन्दका ३ कविताहरू सङ्ग्रहीत छन्। उनका तीन मिश्रित छन्दका कविताहरूमा घटिमा २ (गीतमा छन्द खुल्छन्, पृ. ७१) र बढीमा ३६ वटा (छत्तीस छन्दको पृ. ९-१४) सम्म मिश्रित छन्दमा लेखिएका कविता छन्। यसमा सङ्कलित सबैजसो कविताहरू विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित भएका छन्।

बमबहादुर थापा जितालीको छत्तीस छन्दको छहरा कवितासङ्ग्रहलाई कविता तत्वका आधारमा निम्नानुसार अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ।

५.१. शीर्षक

जितालीको छत्तीस छन्दको छहरा सङ्ग्रहभिन्नका सबैजसो कविताका शीर्षकहरू अभिधात्मक छन् भने कही व्यङ्ग्यात्मक कविताका शीर्षक चाहिँ व्यञ्जनात्मक पनि छन्। कविताका शीर्षकहरू एक शब्ददेखि (आधारना पृ. १-२, दोमन पृ. ३-४, फरक पृ. ४२, मौरी पृ. ६८-६९, भ्रष्टाचार पृ. ७७ आदि) पाँच शब्द (हाँसको चाल न कुखुराको चाल पृ. ५१-५२) सम्मका छोटो छरिता र उचित शीर्षकले विषयवस्तुको पहिचान गर्न सजिलो तुल्याएको छ भने सिङ्गो रचनाको प्रतिनिधित्व गरेका छन् अनि समग्र कविताको सारभूत भाव विचारको

परिसूचक, सङ्केतक वा उद्घाटक पनि उनका शीर्षक बनेका छन् । त्यसकारण यस सङ्ग्रहभित्र प्रयुक्त सबै शीर्षक सार्थक बनेका छन् । यसमा छत्तीसवटा वर्णमात्रिक छन्दको प्रयोग भएको छ र छत्तीस प्रकारका छान्दिक छहराको ध्वनि मिश्रित सङ्गीतमय कविता रहेकाले प्रस्तुत पुस्तकको नाम समेत सार्थक रहेको छ । उनका कवितामा शीर्षक, शीर्षक र कथ्यबीचको परस्पर सम्बन्ध रहेको पाइने हुनाले उनी समुचित अन्तर सङ्गति व्यवस्थाका सफल कवि ठहरिन्छन् ।

५.२ संरचना

बमबहादुर थापा जितालीको छत्तीस छन्दको छहरा कवितासङ्ग्रहको बाह्य संरचना हेर्दा आवरण पृष्ठ, भूमिका खण्ड, विषयसूची, परिशिष्ट तथा अन्य गरी जम्मा १३२ पृष्ठ संरचित छ । त्यसैगरी जितालीको यस कवितासङ्ग्रहका कवितालाई संरचनात्मक रूपमा नियाल्दा बाह्य संरचनामा पद्यात्मकता पाइन्छ भने कविताका विधागत भेदमध्ये द्विपदी र चतुष्पदी ढाँचाका मुक्तकदेखि कुलक (१-५ श्लोक : 'सत्यमा शिव सुन्दर', श्लोक सङ्ख्या-५, पृ. १८, 'देश के भन्दै छ', श्लोक सङ्ख्या ४, पृ. १९, 'युद्धप्रसादप्रति', श्लोक सङ्ख्या ३, पृ. ७८) सम्मका र तारावलीदेखि रत्नावली (६-९ श्लोक : 'आराधना', श्लोक सङ्ख्या ६, पृ. १, 'विकसित सपना', श्लोक सङ्ख्या ७, पृ. २१-२२, 'श्रद्धाका नौ थुँगा', श्लोक सङ्ख्या ९, पृ. ४५-४६) सम्मका तथा सो भन्दा बढी छत्तीस श्लोकसम्मका पर्यायबन्ध ढाँचाका ('छत्तीस छन्दको छहरा', श्लोक संख्या ३६, पृ. ९-१४), 'युद्ध, बुद्ध र विकास', श्लोक संख्या १७ १७, पृ. ६०-६२, 'समीक्षात्मक कविता', श्लोक संख्या २३, पृ. ७२-७५) स्वरूपमा संरचित श्लोक योजना भेटिन्छ । यस हिसाबले हेर्दा यस सङ्ग्रहको सबैभन्दा छोटो कविता 'युद्धप्रसादप्रति', (तीन श्लोक र १२ पङ्क्तिको, पृ. ७८) हो भने सबैभन्दा लामो कविता 'छत्तीस छन्दको छहरा' (पृ. ९-१४, ३६ श्लोक र १४४ पङ्क्तिमा संरचित छ । उनको 'छत्तीस छन्दको छहरा' कविता मुक्तक माला हो भने 'समीक्षात्मक कविता' पनि मुक्तकहरूकै शृङ्खलामा

संरचित रचना हो । 'युद्ध, बुद्ध र विकास' शीर्षकको कविता सत्र श्लोकमा संरचित लामो कविता हो । 'चुसाहको चर्तिकला' (पृ. ७), 'आयो जमाना नयाँ' (पृ. ३५), 'स्वप्न साकार पारौं' (पृ. ४३), 'भ्रष्टाचार' (पृ. ७७), 'हाँसको चाल न कुखुराको चाल' पृ. ५१-५२) 'हालको नेपाल' (पृ. ८२-८३), 'नेता: यता न उता' (पृ. ४९) जस्ता व्यङ्ग्यभावका कविताहरू र अन्य राष्ट्रिय भाव र मानवतावादी स्वरका कविताहरू तीन श्लोकदेखि सत्र श्लोकसम्मका संरचित फुटकर कविता हुन् । यसरी लघुत्तमदेखि लघुकविता यात्रामा ५६ वटा लामा-छोटा कविता र जम्माजम्मी ४९० श्लोकमा संरचित प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहमा परिपुष्ट, सुगठित र सुव्यवस्थित आन्तरिक संरचना पाइन्छ भने विभिन्न समसामयिक भाव प्रस्तुत गर्दा कवि जितालीको समुचित सीप र संरचनागत कला पनि झल्किएको छ । प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहको संरचनामा 'छ', 'ब', 'भ' र 'स' अक्षरको संयोजन बढी अर्थपूर्ण आवृत्ति-दीपक बनेर आएको छ; जस्तै :

खोलाको गतिमा म हुन्छु कविता स्वच्छन्दता बग्दछु
 पानीको ध्वनि छल्लली लहरमा बत्ती बनी बल्दछु ।
 नासिन्छन् तम-भावना हृदयमा नौ लाख बत्ती बाली
 भासिन्छन् मनका अभाव अगिका भागछन् सबै खल्बली ।

(दोमन, पृ. ३) ।

सम्झी जन्मथलो जिता हृदयमा गाऊँ कि नाचूँ हुने
 नौलो सिर्जन छालले छिन छिनै छाती कलेजो छुने ।
 कस्तो बीज रहेछ जीवन स्वयम् आस्था बनी उम्रिने
 कस्तो प्रेम बसेछ जन्म-थलको थाका बनी गुन्जिने ।

(मेरो जिताको ममता, पृ. ६) ।

उठून् भाव-गङ्गा परी नागबेली
बजून् छन्द-बाजा कलापूर्ण खेली
रसाएर छाती नसाभिन्न बज्छन्
भुजङ्गाप्रयात प्रभापूर्ण बग्छन् ।

(छत्तीस छन्दको छहरा, पृ. ११) ।

जब-जब सुन-चाँदी बग्न थाल्छन् बिहान
तब-तब सुन चाँदी बन्न थाल्छन् निशान
तन-मन-धन मेरा गीत हुन्नन् बिराना
छम-छम-छम बज्छन् मालिनी छन्द नाना ।

(छत्तीस छन्दको छहरा, पृ. १३) ।

मभिन्न तिसना खेल्छ, खुल्छ, खुल्दै रहन्छु पो !
म भित्रै सिर्जना फल्छ, फुल्छ, फुल्दै रहन्छु पो !
हरायो हरियो भन्छन् चैतका चाँचरी चरी
हुन्छ के रचना राम्रो असारे नपरे भरी !

(स्रष्टाको सङ्कल्प, पृ. १५) ।

५.३. विषयवस्तु

बमबहादुर थापा जितालीले आफ्ना वरिपरिको जीवन जगत्मा आफ्नै आँखाले देखे भोगेका र मन मस्तिष्कले अनुभव गरेका विभिन्न क्षेत्रबाट विषयवस्तु टपक्क टिपेर त्यसकै केन्द्रीयतामा कविता-रचना गरेका छन् । कुनै खास विषयसँग सम्बद्ध भई यसको सान्ध्यबाट मनोलोकमा उत्पन्न भावविचारको समन्वय गरी प्राप्त अनुभूति र अनुभवलाई आत्मपरक र कतै कतै वस्तुपरक शैलीमा प्रकट गर्नु जितालीको विषयगत विशेषता बनेको छ । उनले प्रकृति, संस्कृति, राष्ट्र, राष्ट्रियता, राष्ट्रिय अखण्डता, स्वाधीनता, वीरता धीरता अनि सामाजिक, प्रशासनिक, राजनीतिक, अत्याचार, अकर्मव्यता, युद्ध, शान्ति, विकासजस्ता विविध

विषयभाव चयन गरी त्यसलाई मर्यादावादी शिल्प र स्वच्छन्दतावादी भाव शैलीमा सजाएर कविता रचना गरेका छन् । कुनै पनि विषयको प्रस्तुतिमा समाजका मनोमय चित्रणलाई आफ्ना कविताको साधन बनाएका छन् र विभिन्न विषयगत विविधतालाई चित्रण गरेका छन् । यस क्रमममा विभिन्न बिम्ब, प्रतीक, व्यञ्जना र अलङ्कार प्रयोग गर्दै आफ्ना कवितालाई जिवन्तता प्रदान गर्नु कवि जितालीको विशेषता हो । प्रस्तुत सङ्ग्रहमा मोटामोटी पाँच प्रकारका भावनात्मक कविता भेटिन्छन् । तिनको चर्चा तल उल्लेख गरिएअनुसार छ :

(क) राष्ट्रिय भावसँग सम्बन्धित कविताहरू

जितालीको यस कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा राष्ट्रिय भाव व्यक्त भएको पाइन्छ । उनका यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा 'आराधना', 'स्रष्टाको सङ्कल्प', 'आएन नौलो पल', 'देश के भन्दै छ', 'विकसित सपना', 'लोकशक्ति', 'नेपाल र नेपाली', 'सच्चा नेता छन् कता?', बेला छ सर्वोत्तम' 'सहिदको सम्झना', 'आमा', 'जीवन्त मुटु हो देश', 'राष्ट्रिय एकताका नायक', 'माटाको माया', 'लोकतन्त्र सधैं बाँच्छ', 'भानुमोतीको खोजीनिती', 'मेरो कर्मथलो थापाथली' आदि राष्ट्रिय भावसँग सम्बन्धित कविताहरू छन् । यसका केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) भाग्यो बेला सृजन-समयको राष्ट्रलाई सिँगार्ने
जाग्यो बेला सडक-जुलसमा राजधानी बिगार्ने
छैनन् कोही विकसित पथमा नीतिलाई मुसार्ने
छैनन् नेता सकल मुलुकको भाग्यरेखा सुधार्ने ।

(छत्तीस छन्दको छहरा, विकसित सपना, श्लोक १, पृ. २१) ।

(ख) हामी स्वच्छ हिमालका शिखर हौं उच्चा छ हाम्रो शिर
हाम्रो पौरख पोखियो यदि भने बन्छन् कला-मन्दिर ।
नेपाली जनता खटे प्रगतिमा सिर्जिन्छ मोती-मुगा
हाम्रो उन्नत कर्मको शिखरले स्यूरिन्छ लाली-थुंगा ।

(छत्तीस छन्दको छहरा, नेपाल र नेपाली, श्लोक ३, पृ. ३३) ।

प्रस्तुत माथि दिइएका कवितांशका उदाहरण 'क' मा आफ्नो राष्ट्रको विग्रदो अवस्थाप्रति कविले चिन्ता प्रकट गरेका छन् । उनले देशमा राष्ट्रलाई सिगार्ने सृजन-समय कता भाग्यो, राजधानी बिगार्नेलाई सडक-जुलुसमा परिणत भयो भने नेता मुलुकको भाग्य रेखा सपार्ने कोही छैनन् भन्न खोजिएको छ । जसले राष्ट्रिय भाव झल्काएको देखिन्छ । त्यसैगरी उदाहरण 'ख' मा हामी नेपालीको गुनगान गाउँदै हाम्रो स्वच्छ हिमालसँग हाम्रो शिरलाई तुलना गर्दै हाम्रो शिर उच्च छ, हाम्रो पौरखले कला-सिर्जन सक्छ र हाम्रो उन्नतिमा कर्मको शिखरले सफलता प्राप्त गर्छ भन्ने राष्ट्रिय भाव कविले व्यक्त गरेका छन् ।

(ख) प्रकृतिप्रेम तथा मानवीय भावसँग सम्बन्धित कविताहरू

जितालीको यस कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूका प्रकृति-प्रेम तथा मानवीय मनमा उत्पन्न हुने विभिन्न संवेग र आवेगसँग सम्बन्धित कविताहरू पनि सङ्ग्रहीत छन् । उनका यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा 'दोमन', 'मेरो जिताको ममता', 'कविताकला', 'छत्तीस छन्दको छहरा', 'सत्यमा शिव सुन्दर', 'मनोकामना', 'तारा हराए कहाँ', 'मान्छेको महिमा', 'सपना र विपना', 'कविकल्पना', 'विश्ववातावरण', 'वासन्तीसपना', 'अतीतको गीत', 'बाटो र बटुवा', 'युद्ध, बुद्ध र विकास', 'युग-ध्वनि', 'जितालीको ताली', 'मौरी', 'मनपेट', जस्ता प्रकृतिप्रेम तथा मानवीय भावसँग सम्बन्धित कविताहरू हुन् । यसका केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) बेहानीपखमा र साँभपखमा शोभा सुनौला छरी
आए घाम र जुन भैं हृदयमा आलोकका माधुरी ।
प्यारो छन्दा बजेर गीत-लहरी भुल्किन्छ, सम्साँभमा
दोहोरी कविता टिपेर कसरी पोखूँ म दोसाँधमा ?

(छत्तीस छन्दको छहरा, दोमन, श्लोक ७, पृ. ९) ।

(ख) किचिए जनका इच्छा, चाहना सुकिला थिए
मिचिए मनमा माला, सुनौला कल्पना थिए ।
किचियौँ-मिचियौँ भन्छन् पहाडी वन-टाकुरा
सहिद-सपना फुले बोटमा छैन आँकुरा ।

(छत्तिस छन्दको छहरा, 'हाँसको चाल न, कुखुराको चाल', श्लोक ९/१०,
पृ. ५२) ।

प्रस्तुत माथि दिएको उदाहरण 'क' को कवितांशमा नेपाली समाजका साथै अन्य विभिन्न राजनैतिक, प्रशासनिक क्षेत्रमा देखा परेका मानवीय प्रवृत्ति, विकृति र विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्यभाव कविले व्यक्त गरेका छन् । त्यसैगरी उदाहरण 'ख' को कवितांशमा विभिन्न क्षेत्रमा देखिएको आन्तरिक द्वन्द्वले गर्दा नेपाली समाज र राष्ट्रको विकास हुनु पाएको छैन जसले गर्दा नेपाली जनताहरूको इच्छा, चाहना, मनका भावना, कल्पना तथा सहिदका सपना फुले बोट नै किचिएको र मिचिएको छ भन्ने व्यङ्ग्यभाव प्रहार गरी नेपाली समाज र राष्ट्रको यथार्थ चित्रण कविले गरेका छन् ।

(घ) समीक्षात्मक कविता

जितालीको यस कविता सङ्ग्रहभित्रका केही कविताहरू समीक्षात्मक पनि रहेका देखिन्छन् । उनका यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा 'समीक्षात्मक कविता', 'गीतमा छन्द खुल्दछन्', 'अर्चना' जस्ता समीक्षासँग सम्बन्धित कविताहरू हुन् । यसका केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ :

मोती आई नव युग रचे काव्य शृङ्गार नाना
नेपालीका युवक कविका गुन्जिए दिव्य गाना
ल्याए भाका सरस पनका छन्द नौला टिपेर
गाए आफ्नै मधुर लयका गीतमाला भिकेर ।

गुञ्जेका छन् मधुर मुरली काव्य सङ्गीतभिन्न
सिर्जेका छन् सरस कविता नीतिका गीतभिन्न
पाएँ मैले मनुज-हितका भाव-भङ्गी विभिन्न
कल्ले सक्ने तरुणतपसी काव्यलाई उछिन्न ।

(छत्तीस छन्दको छहरा, समीक्षात्मक कविता, श्लोक २ र ३, पृ. ७२) ।

(ड) समस्यापूर्तिसँग सम्बन्धित कविताहरू

जितालीको यस कवितासङ्ग्रहभिन्नका कविताहरूमध्ये एउटा कविता
समस्यापूर्तिको कविता पनि रहेको छ । उनको यस सङ्ग्रहभिन्नको 'समस्यापूर्ति
कविता' शीर्षकको कविता समस्यापूर्तिसँग सम्बन्धित कविता हो । जसमा २०४७
सालदेखि २०६७ सालका विभिन्न मोतीजयन्तीका समयमा लेखिएको कुरा त्यहाँ
दिइएको मितिले स्पष्ट हुन्छ । यस कविताको केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत
गरिएका छन्:

(क) मोती मान्थे गजल, कविता, गीत-सङ्गीत मीठो
कल्ले मान्ने सलल बहने छन्द-शैली नमीठो ?
मोती फल्ने सबल विपना भावनामा उमारौं
पोखी आजै श्रम र पसिना स्वप्न साकार पारौं ।

(मोती जयन्ती, २०४९)

(ख) गछन नौला सहमति सधैं खानका निमित्त नेता
गाईजात्रा गतिविधि नयाँ गर्नु गछन् विजेता ।
मौका छोपी मति-विमतिका भर्नु भछन् त थैलो
यस्तै चाला प्रतिदिन भए हुन्छ नेपाल नौलो ।

(मोती जयन्ती, २०६७)

(छत्तीस छन्दको छहरा, समस्यापूर्ति कविता, श्लोक ३ र १३, पृ. ८७, ८८) ।

प्रस्तुत माथि दिइएको उदाहरण 'क' मा स्वर्गीय कवि मोतीराम भट्टको कवितात्मक समीक्षा गरिएको छ । कविले मोतीलाल नेपाली साहित्यमा श्रृंगारिक धारा भित्र्याएर नव-युग रच्ने र नेपाली कवितामा सरस भाका र मधुर लयका छन्द भित्र्याएको कुरा अभिव्यक्त गरेका छन् भने उदाहरण 'ख' मा कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्यालको प्रवृत्तिगत विशेषता र उल्लेखनीय प्रमुख उपलब्धिको विश्लेषण गरी एउटै श्लोकमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

यस कवितासङ्ग्रहभित्रका अन्य कविताहरूमा श्रद्धाञ्जली, श्रद्धाभाव आदि विषय रहेका पनि पाइन्छन् । उनका यस सङ्ग्रहका यस्ता विविध विषयका कविताहरूमा 'श्रद्धाञ्जली', 'युद्धप्रसादप्रति', 'श्रद्धाको गुरु भेटी', 'श्रद्धाका नौ थुँगा' आदि कविताहरू विविध विषयवस्तुलाई आधार बनाएर लेखिएका कविता हुन् ।

५.४. भावविधान

यस कवितासङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूमा कुनै खास विषयसँग सम्बद्ध भई कविले आत्मापरक र कतै कतै वस्तुपरक शैलीमा मनोभाव व्यक्त गर्ने क्रममा कतै प्राकृतिक सौन्दर्य त कतै मानवीय मूल्य-मान्यता र वर्तमान परिस्थितिको समसामयिक चित्रण गरेका छन् भने कतै ज्ञान-विज्ञानबीचमा समन्वय गर्दै आर्थिक-सामाजिक विकृति, विसङ्गति र असमानताको विरोध व्यक्त गरेका छन् । त्यसमा औचित्यपूर्ण व्यङ्ग्य चेतना, भाषा, भाव र शिल्पसाधनाको चाहना र

सामाजिक सुधारको कामना प्रतिबिम्बित छ । यसलाई आलङ्कारिक, कलात्मक र व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा व्यक्त गर्नु उनको शैलीगत विशेषता हो भने राष्ट्रिय एकता, अखण्डता, मानवतार प्रकृतिप्रतिको ममतापूर्ण चित्रणका साथै राष्ट्रिय गौरवगाथा, स्वर्णिम संसारको परिकल्पना, उन्नत भविष्यको उद्देश्यमूलक चाहना र लोक-कल्याणकारी भावना उनको भावगत विशेषता रहेको छ । कविले आफ्ना मनमा उत्पन्न भावलाई सहज रूपमा कवितामा उतारेका छन् । कवि जितालीको यस कवितासङ्ग्रहमा भएका कविताहरूका केन्द्रिय भाव सुबोध्य र सरल ढङ्गमा प्रकट भएको पाइन्छ, जस्तै :

कल्पी शिल्प-कला नवीन युगको स्रष्टा र द्रष्टा बनी
 तिम्रो सुन्दरतासँगै सरसता गर्दै रहूँ उब्जनी ।
 सेवा भाव लिई सधैं गरिरहूँ निस्तन्द्र आराधना
 मान्छेका हित निम्ति गर्न म सकूँ साहित्यको साधना ।

(आराधना श्लोक ४, पृ. २) ।

प्रस्तुत कविताको श्लोकमा कविले औचित्यपूर्ण र नवीन भाषा, भाव, चेतना र शिल्प साधनाको चाहना गर्दै आफ्नो स्रष्टा र द्रष्टा प्रतिभालाई सामाजिक सेवामार्फत मान्छेलाई हित हुने काम गर्ने साहित्यिक साधनातर्फ लाग्ने चाहना वा कामनाको भाव अभिव्यक्त गरेका छन् ।

यो मेरो राष्ट्र हो स्वर्ग उच्चतामा फराकिलो
 धरोधर्म ! धरालाई पार्न दिन्न धरापिलो ।
 भुल्छ को वीरको गाथा? सक्रम को देश विर्सन ?
 यही माटो मुसारेर म सदा गर्छु सिर्जन ।

(स्रष्टाको सङ्कल्प, श्लोक ३, ४ पृ. १५) ।

आँखाको कोसमा बस्छु कालिमा छिर्न दिन्न म,
राष्ट्रको गरिमालाई नालीमा गर्न दिन्न म
म दुवै पाखुरालाई पाछु पुष्ट सधैं भर
म दिन्न चेतना सुत्न ब्यँभाउँछु निरन्तर ।
(जीवन्त मुटु हो देश, पृ. ६५) ।

स्वाधीन वन-बेलीको स्युँदो खुर्कन दिन्न म
पूर्खाको फूलबारीमा सिस्नो हुर्कन दिन्न म
अखण्ड मुटु हो माटो विभक्त हुन दिन्न म
पराई-हातले मेरा छातीमा छुन दिन्न म ।
(लोकशक्ति, पृ. २९) ।

माथिका श्लोकहरूमा कविले राष्ट्रिय स्वाधीनताको लागि देशलाई कुनै पनि हालतमा खण्ड पार्न नदिने भन्दै देशप्रेम झल्काएका छन् । त्यसैले ती श्लोकहरूले राष्ट्रिय भावलाई प्रस्तुत गर्ने काम गरेका छन् ।

खानका निम्ति बाँचेर तिमी खान्छौ पचाउँछौ
बाँचनका निम्ति खाएर हामी बाँच्छौ, बचाउँछौ
सिस्तो खाएर हामी नै सहर्ष लिस्नो बन्दछौं
लिस्नो चढेर मान्छेको तिमी त सिस्नो बन्दछौं ।
(फरक, श्लोक ३, ४, पृ. ४२) ।

प्रस्तुत माथिको कवितांशमा कविले देशका ठूला बडा, नेता, धनी, सम्पन्न र सर्वसाधारण मानिसका बीच फरक देखाउने काम गरेका छन् । कोही मानिस खानका लागि बाँचेका हुन्छन् भने कोही मानिस बाँचनका लागि मात्र खान्छन् । त्यसैगरी कोही सिस्नो खाएर लिस्नो बस्ने मानिसहरू छन् भने कोही मान्छेको लिस्नो चढेर सिस्नो बन्ने गर्दछन् भन्ने भाव कविले प्रस्तुत गरेका छन् । यसरी मानिस मानिसमा फरक देखाउने काम कविले आफ्नो कवितामार्फत व्यक्त गरेका छन् ।

५.५ छन्द तथा लय विधान

बमबहादुर थापा जितालीले कविताको लयमा उत्कृष्टता ल्याउन छत्तीस छन्दको छहरा कवितासङ्ग्रहभित्रका कवितामा विविध छन्दको प्रयोग गरेका छन् । उनले शास्त्रीय समवृत्त वर्णमात्रिक छन्दको सफल प्रयोग गरेका छन् । उनले छत्तीसवटा छन्दको नमै किटेर कविता रचना गरेका छन् । तिनमा केही प्रचलित र केही प्रचलनमा आउन योग्य मीठा भावका छन्दहरू रहेका छन् । उनका कविताका शैली वर्णमात्रात्मक भईकन हृदयग्राही छन् । उनले शब्दलाई छन्दमा मिलाउने क्रममा वर्ण-विन्यास बिगारेका छैनन् र शब्दलाई तोडमोड पनि गरेका छैनन् । जितालीले यस कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरू सबै छन्दबद्ध भएकाले छन्दका आधारमा उनका कविताहरूको सूची यस प्रकार रहेको छ :

लय	छन्द	कविता शीर्षक	श्लोक सङ्ख्या
पद्य लय	शार्दूलविक्रीडित	आराधना, दोमन, मेरो जिताको ममता, आएन नौलो पल, तार हराए कहाँ, महान् मान्छेको खोजी, नेपाल र नेपाली, आयो जमाना नयाँ, वासन्ती सपना, पूर्व मन्त्रीको पुर्पुरो, श्रद्धाका नौ थुँगा, देशै चपाऊँ भनी, आमा, युद्ध, बुद्ध र विकास, राष्ट्रिय एकताका नायक, युद्धप्रसादप्रति, भानुमोतीको खोजीनीति, मेरो कर्मथलो थापाथली, हालको नेपाल, मनपेट, बेला छ सर्वोत्तम	६+९+९+९+६+६+५+५+७ +४+९+४+८+१७+५+३+९ +५+६+५+५ जम्मा श्लोक संख्या ≠ १४२ कविता संख्या ≠ २१
पद्य लय	अनुष्टुप्	चुसाहको चर्तिकला, कविताकला, स्रष्टाको सङ्कल्प, मान्छेको महिमा, लोकशक्ति, सपना र	१०+१०+१०+१२+१०+१४ +१०+१०+१०+१०+१२+१० +११०+१२+१०+४+१०+१०

		विपना, कवि कल्पना, विश्ववातावरण, फरक, अर्चना, हाँसको चाल न कुखुराको चाल, आजको प्रश्न, जीवन्त मुटु हो देश, जितालीको ताली, मौरी, माटाको माया, लोकतन्त्र सधैं बाँच्छ, भ्रष्टाचार, श्रद्धाको गुरुभेटी, सच्चा नेता छन् कता ?	+१६ जम्मा श्लोक संख्या ≠ २१४ जम्मा कविता संख्या ≠ २०
मन्दक्रान्ता	देश के भन्दै छ ?, स्वप्न साकार पारौं, अतीतको गीत, बाटो र बटुवा, सहिदको सम्झना, श्रद्धाञ्जली, समीक्षात्मक कविता	४+५+५+६+६+४+२३ जम्मा श्लोक संख्या-५३ जम्मा कविता संख्या-७	
वंशस्थ	मनोकामना	श्लोक संख्या -५ कविता संख्या - १	
शिखरिणी	नेता : यता न उता र युग-ध्वनि	५+५ जम्मा श्लोक संख्या-१० कविता संख्या-२	
चित्रलेखा	विकसित सपना	श्लोक संख्या -७ कविता संख्या -१	
उपजाति	सत्यम शिव सुन्दर	श्लोक संख्या-५ जम्मा कविता संख्या -१	
मिश्रित छन्द	छत्तीस छन्दको छहरा (३६ वटा छन्द) गीतमा छन्द खुल्छन् (२ वटा छन्द) समास्यापूर्ति कविता (८ वटा छन्द)	३६+५+१३ जम्मा श्लोक संख्या -५४ कविता संख्या-३	

उनका सबैजसो कविता परम्परागत शैली र ढाँचामा रचिए तापनि त्यसमा नवीन भाव, चेतना र कला-शिल्पको चमत्कार भेटिन्छ । जस्तै :

चर्छन बोका वन चउरमा मार्ग रोकेर जम्मै
भेडा-च्याङ्गा पनि मुलुकमा बढ्न थाले अचम्मै ।
मान्छेलाई अलिकति कतै हिँड्न बाटो रहन्न
भेडा-बोका अति अगि बढे खानु खाएर टन्न ।

(बाटो र बटुवा, पृ. ४९) ।

नेपाली जन टाक्सिए दिनदिनै ठूला सबै सर्किए
बढ्दो घुससँगै छ उच्च महँगी साना-तिना मर्किए
सक्नेले मुलुकै लुँड्याउन हुने आयो जमाना यहाँ
साभ्ना उन्नत भावमा गहिरिने नेता तिमी छौ कहाँ ?

(भानुमोतीको खोजीनिती, पृ ८०) ।

यसरी छन्दमा कविता रचना गर्दा कविले छन्दलाई सहज रूपमा लिएका छन् । छन्दले भावलाई किचेको छैन । छन्दसँगै कविताको भाव सहजै प्रकट भएको छ । शाब्दिक जञ्जाल छडाडेर छान्दिक चमत्कार, बिम्ब, प्रतिकको प्रयोग, सहज अलङ्कार, व्यञ्जना र सरतातिर कविको ध्यान पुगको छ । छान्दिक अनुशासन र भाव प्रस्फुटनका बीच सङ्गति कायम भएको छ । जितालीमा प्रबल व्यङ्ग्यचेतना, सुमधुर लय र बहुछन्दकला पाइन्छ । छत्तीस छन्दको छहरा यसको ज्वलन्त उदाहरण हो भने छन्दलाई विभिन्न भावमा सफलतापूर्वक खेलाउन सक्ने क्षमता उनको छन्दगत विशेषता हो ।

जितालीका कविताको लयविधान, भाव र भाषाशैलीका बीचको तादात्म्यमा आधारित छ । सङ्गीतमय भाषा र सन्तुलित पदसंयोजनले उनका कवितलाई गेयात्मक तुल्याएको छ । लयात्मकताले कविताको भावभङ्गीलाई लचिलो, घतिलो, रोचक, आकर्षक, आलङ्कारिक र तीव्र प्रभावकारी बनाएको छ, जस्तै :

(क) विचार आफ्नै युगको फुराउँदै
प्रभाव जस्तै सृजना जुराउँदै
म साधनाको मुरली बजाउँछु
नवीनतामा कविता सजाउँछु

(मनोकामना, पृ. २०) ।

(ख) सबैको साभा होस् प्रगति-पथपिच्छे, द्रुत गति
बनुन भावी पुस्ता असल सपनाका अधिपति
म देखूँ लाखौंको रहर विपना, शान्त सपनी
म लेखूँ साराको मिलन-मुरलीको युग-ध्वनि

(युग-ध्वनी, पृ. ४८) ।

(ग) भोगेका छौं प्रतिदिन महँगी, रात बढ्दो छ कालो
नेताजीको छ तर चकचकी साथ बढ्दो छ सालो
कालैकालो विकसित गतिमा बढ्न थाल्यो उकालो
नेपालीको सकल गति गयो भन्भनै पो भिरालो ।

(विकसित विपना, पृ. २२) ।

(घ) सुनौलो कल्पनासाथै सृष्टि गर्छु थरी-थरी
बन्दैन रचना राम्रो बत्ती निभ्दा घरी-घरी
सपना-जपना मेरो विश्वको हित बन्दछ
सुकिलो विपना पाए गतिलो गीत बन्दछ ।

(सपना र विपना, पृ. ३०) ।

(ङ) नेपाली जनता भएर मुरली नेता भकारी भए
नेता लम्पट छन् भकुर्न जनता भारी भिखारी भए

नेताका घटमा बलेर बिजुली सर्वोच्चता चर्कियो
हाम्रो देश विकासको रहरिलो सम्भावना घर्कियो ।

(हालको नेपाल, पृ. ८२) ।

उपर्युक्त उदाहरण (क) मा उपमा अलङ्कारको तमत्कारका साथ कविको साङ्गीत साधना, युगीन नवचेतना र सुन्दर भविष्यको कामना पाइन्छ । वंशस्थ छन्दसँगै यस पद्यको पहिलो पाउदेखि चौथो पाउसम्म क्रमशः र, त, ज, म, न, व, त, व्यञ्जन वर्ण र अ, आ, इ, उ स्वर वर्णहरूको पुनरावृत्ति भई अन्तर्लय र साङ्गीतिक गेयात्मकता सिर्जना भएको छ भने फुराउँदै, जुराउँदै, बजाउँछु, सजाउँछुजस्ता समान ध्वनिजन्य जोडी शब्दहरूको अन्त्यानुप्रासको मिठास थपेका छन् ।

यसरी उदाहरण (क) देखि (ख) सम्म क्रमशः स्वरव्यञ्जन वर्णको पुनरावृत्ति भई द्रुत गति, अधिपति, शान्त सपनी, युग-ध्वनि, कालो, सालो, उकालो, भिरालो, थरी-थरी, घरी-घरी, हित, गीत, भकारी भए, भिखारी भए, चर्कियो, घर्कियोजस्ता समान ध्वनिको जोडी शब्दहरूको वितरणमा साथै वंशस्थ, शिखरिणी, चित्रलेखा, अनुष्टुप् र शार्दूलविक्रीडित छन्दलयमा अर्थपूर्ण पुनरावृत्ति र अन्त्यानुप्रासको मिठासले कविताको भावलाई भरिलो, रसिलो र श्रुतिमधुर तुल्याएको छ । छान्दिक विविधता, व्याकरण सम्मत भाषा र अन्त्यानुप्रासको चमत्कार जितालीका कविताका साभा विशेषता बनेका छन् । जितालीका कवितामा शिल्प संरचना र भाव-संरचनाका बीच सामञ्जस्य कायम गर्न सन्तुलित भाषा र लयात्मक साङ्गीतिकता सहज रूपमा आएको देखिन्छ । उनको सबैजसो कवितामा छान्दिक र वार्षिक पुनरावृत्ति पाइन्छ भने साङ्गीतिक लयात्मकताको प्रबलता भेटिन्छ यो उनको लयगत साभा विशेषता हो ।

५.६. भाषाशैली

भाषाशैलीका दृष्टिले बमबहादुर थापा जितालीको छत्तीस छन्दको छहरा कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत कविताहरू सरल र सहज छन् । जितालीको भावपूर्ण भाषा र लालित्यपूर्ण शैलीमा सरलता, सरसता, सहजता र नवीनताजस्ता विशेषता पाइन्छन् । परिस्कृत भाषा र सुललित शिल्प-शैलीका साथै उचित उपमा, उत्प्रेक्षा, दृष्टान्त आदि अलङ्कारको सिर्जना र व्यङ्ग्यभाव चेतनाले उनका रचना सजिएका छन् । विषयवस्तु र भावबीच समन्वय स्थापना गरी कवितालाई रोचक र अर्थपूर्ण बनाउन सक्नुमा उनको भाषाशैलीले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ ।

जितालीका कविताभिन्न प्रयुक्त भाषाशैलीमा तत्सम्, तद्भव, आगन्तुक र भर्त्सा नेपाली अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोग पाइन्छ भने बिम्ब-प्रतिक, अलङ्कार अनि अनुप्रासलगायत कवितात्मक र लयात्मक भावव्यञ्जनासमेत सहज रूपमा प्रयोग भएको भेटिन्छ । स्पष्ट अभिव्यक्ति, कलात्मक भाषा र नवीन शैली-शिल्पले उनको भाषा कठिन नभएर अझ सम्प्रेषणीय बनेको छ । उनले कवितामा आवश्यकता हेरी पूर्ण विराम, अल्पविराम, प्रश्नवाचक, उद्गार तथा योजक चिन्हको समुचित प्रयोग गर्दै विभिन्न मूलका शब्दहरूको चयन गरी भावपक्षलाई घनीभूत र सबल पार्ने काम गरेका छन् ।

यसरी यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा विभिन्न मूलका शब्दहरूको चयन गर्दै कलात्मक, सौन्दर्यात्मक, सङ्केतात्मक, साङ्गीतात्मक भाषाशैलीको प्रयोग गरी लयात्मक, कलात्मक र गेयात्मक कविता रच्ने काम जितालीले गरेका स्पष्ट देखिन्छ । जसका लागि उनले आफ्ना कवितामा व्याख्यात्मक, वर्णनात्मक, विवरणात्मक आदि आफ्नै विशिष्ट शैलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

५.७. कथनपद्धति

बमबहादुर जितालीको छत्तीस छन्दको छहरा कवितासङ्ग्रहमा कविप्रौढाक्ति र कविनिबद्धप्रोढोक्ति दुवै कथन पद्धतिमा लेखिएका कविताहरू छन् । यस सङ्ग्रहका कवितामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषको प्रयोग भएको पाइन्छ तापनि मूलरूपमा धेरैजसो कविता प्रथम पुरुषशैली वा कविप्रौढोक्ति कथन-ढाँचामा व्यक्त भएको भेटिन्छ । उनको अभिव्यक्ति कला सरल, सहज, स्पष्ट र स्वभाविक हुनका साथै कथ्य र भावबीच सफल संयोजनयुक्त छ । कलात्मक भाषाशैलीमा भरिपूर्ण भाव व्यक्त गर्दै पद्यरचना गर्नु कवि जितालीको भाषाशैलीगत विशेषता हो ।

५.८. बिम्ब-प्रतीक तथा अलङ्कार-योजना

जितालीले यस छत्तीस छन्दको छहरा कवितासङ्ग्रहमा कवितालाई सशक्त र भावप्रबल बनाउन विविध बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारको प्रयोग गरेका छन् । उनका कवितामा बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कारको समुचित प्रयोगले कवि मनको अमूर्त भावलाई मूर्तरूप दिएको छ । अन्तर्निहित भावनालाई प्रकट गर्ने साधनका रूपमा कविले यसको आवश्यकता ठानेका छन् । उनका कवितामा प्रयुक्त बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कार-योजना भाव प्रकटीकरण गर्ने तत्वका रूपमा आएका छन् । आफैँले अनुभव गरेका नवीन-पुरातन बिम्ब-प्रतीकलाई समुचित सन्दर्भमा प्रयोग गरेर उनले आफ्ना कवितालाई बढी रोचक, स्तरीय, प्रभावकारी र भावगम्भीर तुल्याएका छन् । यसको उदाहरण उनका सबैजसो कवितामा श्लोकमा पाउन सकिन्छ । उनका व्यङ्ग्यभावका कवितामा बढी बिम्ब-प्रतीकको प्रयोग पाइन्छ, भने अन्य कवितामा विभिन्न अलङ्कार योजना समेत भेटिन्छ । जस्तै:

नेपाली जनता ढले मुलुकमा सप्रे मुलाका मुला
हाम्रो देश मुला बनाउने उठे राता र सेता मुला
आयो चाल नया विकास गतिमा ताना र माना नयाँ
बढ्दो घुससँगो बडो छ महँगी आयो जमाना नयाँ ।

(आयो नयाँ जमाना, पृ. ३५) ।

साँढेलाई अलिकति उचा ठाउँ पारी उठाऊँ
गाईलाई प्रतिदिन दिनै च्याप्प पारी अठ्याऊँ
आफू मात्रै विकसित हुने नीतिलाई सकारौँ
यस्तै चालासित मुलुकको स्वप्न साकार पारौँ ।

(स्वप्न साकार पारौँ, पृ. ४३) ।

नेपाली ममचा बने दिनदिनै देखिन्छ को रक्षक ?
नेपाली जन सेकुवासरि भए को को बने भक्षक ?
यस्तो उग्र विकासको परिधिमा सत्ता घुम्यो फन्फनी
बन्ने लक्षण देखियो मुलुक यो जापानभन्दा धनी ।

(हालको नेपाल, पृ. ८०) ।

पाखुरा पुष्ट पारेर म माटो मग्मगाउँछु
मान्छेका हितमा बल्दै विश्वमा जग्मगाउँछु ।
सकिन्छ कविताबाट सिङ्गै धर्ती उठाउन
सकिन्न कविताबाट दुई छाक जुटाउन ।

सपना र विपना, पृ. ३१) ।

लामखुट्टे-उपियाँ जस्तै चुसाहा छन् थरी-थरी
बाघ जस्तै बनी मान्छे, मान्छे मार्छन् घरी-घरी
डाँफेको ममचा खाई चपाई चाँचरी चरी
मान्छे बाज बने धेरै मासिए कोइली चरी ।

(चुसाहाको चर्तिकला, पृ. ७) ।

ठूला सागरका विशाल तटमा खोला हराएसरि
लाखौँ उर्वर फाँटमा रहरिला बाला बिलाएसरि
जापानी जल-जन्तु जीवनकला, शोभा सबै उग्लिए
मान्छेका पनि शान्तिपूर्ण सपना मानौँ सबै फुक्लिए ।

(युद्ध, बुद्ध र विकास, पृ. ६०) ।

यसरी जितालीले यस कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा उपमा, उत्प्रेक्षा, दृष्टान्त, विपर्यास, संसृष्टि आदि अनेक अर्थालङ्कार र अन्त्यानुप्रासजस्तो शब्दालङ्कारको प्रयोग गरेका छन् भने उपर्युक्त उदाहरणमा प्रयोग भएका बाहेक मौरी, बाँसुरी, मुरली, विजुली, भकारी, भिखारी, बोका, भेडा, च्याङ्गा, गाई, गोरु, साँढे मलसाँप्रो, चितुवा, बाघ, छाँगा, छहरा, चरा, नेता, जनता, नदी, विभिन्न बिम्ब-प्रतिक तथा अलङ्कारको प्रयोगले जितालीको कलापक्ष चुलिएको छ । विविध शब्दालङ्कार तथा अर्थालङ्कारको प्रयोगबाट उनका कविता भावसंवेध बनेका छन् । पौरस्त्य र पाश्चात्य साहित्यका अध्येता जितालीले छेकानुप्रास तथा वृत्यानुप्रासभन्दा अन्त्यानुप्रासको सर्वाधिक प्रयोग गरेका छन् । उनका कवितामा यत्रतत्र सर्वत्र अत्यानुप्रासको पद्य-पङ्क्ति पाइन्छ भने उनले शब्दालङ्कार तथा उत्प्रेक्षा र दृष्टान्त अर्थालङ्कारको चमत्कार यसरी प्रस्तुत गरेको पाइन्छ :

हाम्रो अन्तरको अनन्त मुरली फुक्ने बिहानी गयो

भावी भावुक भानुभक्त-भावको भाका भकुन्डो भयो ।

(भानुमोतीको खोजीनिति, पृ ८०) ।

फकिन्छन् वनमा जहाँ रहरिला बेली-चमेली कला

फैलिन्छन् मनमा सुवास युगका नौला बनी सिल्लिसला

शोभा फट्ट दिने भूपक्क मुजुरा छन् आपँका बोटमा

मानौँ बैस चढ्यो कुनै युवतिको लाली चढ्यो ओठमा ।

(वासन्ती-सपना, पृ. ३६) ।

वन्यजन्तु कहाँ बाँच्छन् ? जहाँ छैन हराभरा

हरायो हरियो भन्छन् बिचरा ? वनका चरा

युद्धको गन्धले सारा पिरोलिन्छ चराचर

धमिलो जालमा माछा रमाएको कहाँ छ र ।

(विश्व वातावरण, पृ. ३४) ।

उनका कवितामा यस प्रकारका बिम्ब-प्रतीक र अलङ्कारको प्रयोग काव्यात्मक चमत्कारको प्रदर्शनका निम्ति नभएर भावसम्प्रेषणका सिलसिलामा स्वतः सिर्जना भएको देखिन्छ। जितालीको यस कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रयोग गरिएका विभिन्न बिम्बहरूको उदारहणलाई तल उल्लेख गरिए अनुसार देखाउन सकिन्छ। जस्तै :

मुटुका पत्रमा खेल्दै आँखामा झल्मलाउँदै
आगोमा फूलभैं चम्की पानीमा चल्मलाउँदै
बगेकी गण्डकी जस्तै छन्दमा कविता-कला
म भेट्छु कविताभिन्न युगको पूर्ण शृङ्खला ।

(कविताकला, पृ. ८) ।

माथिको श्लोकमा कविता कलाको बयान गर्ने क्रममा विभिन्न सुन्दर दृश्यको बयान गरिएको छ। मुटुका पत्रहरूमा खेल्दै आँखामा झल्मलाउँदै अनि आगोमा फूलभैं चम्की पानीमा चल्मलाउँदै गण्डकी नदी बगेभैं कविता भिन्न कविले एउटा पूर्ण युगको शृङ्खला भेट्टाएको कुरा उल्लेख गरेकाले यस श्लोकमा चाक्षुष बिम्ब पाइन्छ।

मेरो हर्ष गए नदीसंग-सँगै लाली जवानी गयो
नौला वर्ष बिते, वसन्त ऋतुमा हेमन्त लाग्ने भयो
बाँचेकी छु भुली विपन्न विपना सम्झी हनीमून म
साँचेकी छु मिठा सुहाग सपना बिर्सेर बिर्सिन्न म ।

(मनपेट, पृ. ८५) ।

माथिको श्लोकमा विप्रलम्ब शृङ्गारको बयान गर्दै सुहाग र हनीमूनजस्ता शब्दको प्रयोगले यौन बिम्ब प्रयोग भएको पाइन्छ।

साहित्यको कोमल कुञ्ज तिम्रो
छ काव्यको उज्ज्वल पुञ्ज तिम्रो
फुलेर तिम्रो गरिमा-गुराँस
छर्कन्छ नौलो कविता-सुवास ।

(गीतमा छन्द खुल्छन्, पृ. ७१) ।

माथिको श्लोक उपजाति छन्दमा रचिएकाले छान्दिक लयका कारण श्रव्य बिम्बको प्रयोग भएको पाइन्छ। जितालीका यस कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविताहरू छन्दमा रचिएका छन्। त्यसैले उनका सबै कवितामा श्रव्य बिम्बको उपस्थिति पाइन्छ।

प्यारो गाउँ जिता परी समथली चिन्ने छ बस्ती जहाँ
हेर्दा दक्षिणमा घना वनथली छन् कुञ्ज शोभा त्यहाँ
यौटा सुन्दर सिर्जना प्रकृतिको पहाडका माभमा
गुँच्छन् मादल, बाँसुरी र भरना सङ्गीतका तानमा।

(मेरो जिताको ममता, श्लोक २, पृ. ५)।

माथिको श्लोकमा प्राकृतिक बिम्ब, ग्राम्य बिम्ब, स्मृति बिम्बको सुन्दर सन्निवेश देखिन्छ।

लामखुट्टे उपियाँ जस्तै चुसाहा छन् थरी-थरी
बाघ जस्तै बनी मान्छे, मान्छे मार्छन् घरी-घरी
डाँफेको ममचा खाई चपाई चाँचरी चरी
मान्छे बाज बने धेरै मासिए कोइली चरी।

(चुसाहाको चर्तिकला, श्लोक ३ पृ. ७)।

माथिको श्लोकमा लाम्खुट्टे, उपियाँ, बाघ, चाँचरी चरी र बाघजस्ता जनावर तथा पंक्षी किरा मान्छेको प्रतीकका रूपमा प्रयोग भएकाले प्रतीकात्मक बिम्बको प्रयोग भएको पाइन्छ। त्यसैगरी उपमा अलङ्कारको सुन्दर प्रयोगले आलङ्कारिक बिम्बको संयोजन पनि रहेको छ।

यसरी जितालीले छतीस छन्दको छहरा कवितासङ्ग्रहभित्रका कविताहरूमा विविध बिम्ब-प्रतीक तथा अलङ्कारको प्रयोग गरेका छन्। ती बिम्ब-प्रतीक र अलङ्कारले काव्यिक चमत्कार थप्नुभन्दा भाव र अर्थलाई गाम्भीर्य बनाउने काम गरेको पाइन्छ।

उपसंहार तथा निष्कर्ष

६.१. उपसंहार

‘जिताली’को साहित्ययात्रालाई दृष्टिगत गर्दा २०२४ सालमा ‘असारे आँप’ भन्ने फुटकर कविता प्रकाश गरी साहित्य यात्रामा अगाडि बढेको उनी हालसम्म क्रियाशिल रहेका छन्। उनको अहिलेसम्मको स्थितिमा वसुन्धारा (२०४५), धोती न टोपी (२०४९), जापानी छन्दमा नेपाली कविता (२०६४), औचित्यवादका आलोचना, लेखनाथ, उनका कविता (२०६६), छत्तीस छन्दको छहरा (२०६७) साहित्यिक सङ्ग्रहहरू प्रकाशित रहेका छन् जसमध्ये कविता सङ्ग्रह र समालोचनात्मक कृतिहरू छन्।

बुद्धका आँखा (गीतसङ्ग्रह), लेखनाथका रचनाको विवेचना (शोधप्रबन्ध २०६२), छन्दको छहारी (छन्दशास्त्रीय) अध्ययन २०६३) विवेचनाको बिस्कुन (समालोचना-सङ्ग्रह), छन्द-शतक (शोककाव्य), ‘जिताली’ निबन्ध सङ्ग्रह आदि प्रकाशोन्मुख कृतिहरूको सिर्जना गरिसकेका छन् भने विभिन्न पत्रपत्रिकामा समेत उताका कविता, गीत, गजल, समिक्षा, लेख, निबन्ध, कथाजस्ता प्रकाशित भएका छन्।

साहित्य सिर्जनाको क्षेत्रमा बाहेक गीत संगीतका क्षेत्रमा समेत अविस्मरणीय योगदान पुऱ्याएका छन्। ‘जिताली’का गीतहरू मनोभाव, कविता, कोशिकी, धुनभित्रका गीत, मधुपर्क, नेपाली गीतसङ्ग्रह आदि पत्रपत्रिका तथा पुस्तकहरूमा फाट्टफुट्ट रूपमा प्रकाशित भएको पाइन्छ। यिनका यी गीतहरू अधिकांश रेकर्ड भएका छन्। ‘जिताली’का हालसम्म दशवटा राष्ट्रिय गीत रेकर्ड भएका छन् भने दुईवटा गीत शब्दचित्रमा उतारिउका छन्। ‘जहाँ छन् बुद्धका आँखा’ उनको बहुचर्चित गीत हो। ‘जिताली’ सरल भाषा र वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गर्ने गीतकार हुन्।

‘जिताली’को प्रथम प्रकाशित कवितासङ्ग्रह कृति ‘वसुन्धरा’ (२०४५) हो ।
आमा वसुन्धराको चिर सम्झनामा उनले यो कृतिको रचना गरेका छन् वर्णमात्रिक र
लोकछन्दमा रचना भएको यो कविता सङ्ग्रहमा ६२ कविता संगठिएका छन् ।
वस्तुतः उनका समस्यापूर्ति कविता पनि छन्दोवद्ध कविता नै छन् ।

६.२. निष्कर्ष

समग्रमा भन्नुपर्दा ‘जिताली’का सम्पूर्ण सिर्जनाहरूमा एकै किसिमका
विषयवस्तु पाइनुभन्दा विषयगत विविधता पाइन्छ, उनका ‘धोती न टोपी’ कविता
सङ्ग्रहमा हास्यव्यङ्ग्यलाई प्राथमिकता दिई समाजमा रहेका विसङ्गति र
विकृतिलाई बडो मिठो ढंगले व्यङ्ग्यवाण प्रहार गरिएको पाइन्छ । यिनका समग्र
कविता सङ्ग्रहहरूमा प्रकृति चित्रमा देशप्रेम, नैतिक सन्देशको भावका साथै
सामाजिक, राजनीतिक, प्रशासनिक आदि क्षेत्रमा देखा परेका विसङ्गति
विकृतिप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेको पाइन्छ । अभावग्रस्त जीवनका दुखेसो
निम्न वर्गीय परिवारमाथि भएका थिचोमिचो र त्यसबाट उत्पन्न आर्थिक
समस्यालाई स्वभाविक रूपमा सरल र सरलशैलीमा अभिव्यक्ति गरेको पाइन्छ ।
उनका कवितामा प्रतीकात्मक र साङ्केतिक रूपमा समसामयिक समाजका
विसङ्गति, विकृतिको राम्रो उद्घाटन गरेको पाइन्छ । शैली, शिल्पका दृष्टिले हेर्दा
केही कविता बाहेक उनका कवितामा शास्त्रीय नियमले आवद्ध गरिएका छन् ।
उनले आफ्ना कवितामा वर्णमात्रिक र लोकछन्दको प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

यसरी साहित्य लेखन क्षेत्रमा साढे चार दशक लामो समयसम्म निरन्तर
रूपमा लागि रहेका बमबहादुर थापा ‘जिताली’ एक लगनशील, परिश्रमी एवम्
सबल काव्यकार र समालोचक हुन् । पत्रपत्रिकामा प्रकाशित एवम् अप्रकाशित
अनेकौं रचनाहरूलाई छाडेर पाँचवटा प्रकाशित र सातवटा प्रकाशोन्मुख
कृतिहरूको रचना गर्ने ‘जिताली’ले नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धि गर्ने सन्दर्भमा
महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । ‘जिताली’का यिनै गुणात्मक एवम्
परिमाणात्मक काव्यिक योगदानलाई दृष्टिगत गर्दै साहित्य जगत अविस्मरणीय,
काव्यकार र समालोचनाका रूपमा स्वतः स्वीकार्न सकिन्छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

(क) पुस्तक सूची

१. ओली पद्मबहादुर, थापा बमबहादुर 'जिताली' को जीवनी व्यक्तित्व र कृत्तित्व, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि.नेपाली केन्द्रीय विभाग २०६८
२. थापा, बमबहादुर 'जिताली', औचित्यवादका आलोकमा लेखनाथ र उनका कविता, काठमाडौं : ज्योति साहित्य प्रतिष्ठान, २०६६ ।
_____ . छत्तीस छन्दको छहरा. काठमाडौं : मर्स्याङ्दी वाङ्मय प्रतिष्ठान, २०६७ ।
_____ . जापानी छन्दमा नेपाली कविता. काठमाडौं : मर्स्याङ्दी वाङ्मय प्रतिष्ठान, २०६४ ।
_____ . धोती र टोपी, काठमाडौं : हास्यव्यङ्ग्य समाज नेपाल, २०४९ ।
_____ . वसुन्धरा, थापाथली : प्रेमबहादुर क्षेत्री, २०४५ ।
३. थापा, बमबहादुर 'जिताली'. 'कान्छाको चतुर्थाई'. मधुपर्क. (वर्ष ३५, अङ्क ४, पूर्णाङ्क ३९९, २०५९ भदौ), पृ. १४६-१४७ ।
_____ . 'जेठो र कान्छाको कथा'. मुना. (वर्ष ११, अङ्क १०, पूर्णाङ्क १३०, २०५८ असोज), पृ. ५ ।
_____ . 'धन जान र तेवर्तन'. परिवार. (वर्ष ८, अङ्क ७४, २०३३ चैत्र), पृ. ७-१४ ।
_____ . 'नेपाली भाषाको गुनासो'. गोरखापत्र. (वर्ष ७७, अङ्क १४२, २०३४ असोज ८ गते शनिबार), पृ. ६ ।

- _____ . 'बाँदरको घर'. मुना. (वर्ष १४, अङ्क, ७, पूर्णाङ्क १६३, २०६१ असार), पृ. १७ ।
- _____ . 'शीर्षक के हो'. मुना. (वर्ष १३, अङ्क, ३, पूर्णाङ्क १४७, २०५९ फागुन), पृ. ३४-३६ ।
- _____ . 'शीर्षक के हो'. मुना. (वर्ष १५, अङ्क, १२, पूर्णाङ्क १८०, २०६२ मङ्सिर), पृ. ३२-३३ ।
- _____ . 'सृष्टिमा पार्वतीको दृष्टि'. परिवार. (वर्ष ८, अङ्क, ६९, २०३३ असोज), पृ. २६-२८ ।
- _____ . 'सुकेको बोट र सुगाको सुसेली'. मुना. (वर्ष १५, अङ्क, ५, पूर्णाङ्क १७३, २०६२ वैशाख), पृ. २७ ।
- _____ . 'काल्पनिक उडान'. मिर्मिरे. (वर्ष ३६, अङ्क, ६, पूर्णाङ्क २६२, २०६४ असार), पृ. ८७-९१ ।
४. धमला, चेतनाथ. (अन्तर्वार्ता). 'हास्यव्यङ्ग्यमा स्रष्टाको उपेक्षा भएको छ'. राष्ट्रवाणी (साप्ताहिक). (वर्ष १८, अङ्क ३२, २०५६ चैत्र), पृ. ४ ।
५. बराल, कृष्णहरि. संदृष्टि. ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५५ ।
६. लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद, कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६० ।
७. त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (सम्पा.), नेपाली कविता (भाग ४). (चौ.सं.), ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६० ।